

SOK

MAART 2021

mededelingen

75

« Société des Amis des
Sciences, Lettres et Arts

Exploitant der onderaardische
groeven van den St. Pietersberg
TE MAASTRICHT

Ein bezek aan deze MERKWAARDIGE
GANGEN die door hun uitgebreidheid,
hunne oeffenid en het vele interessante
wat zij bieden, alom beroemd zijn, kan
ieder bezoeker van MAASTRICHT ten
warmste worden aanbevolen. >>

ENTREEKAARTEN

zijn in de meeste Hôtels
en Restaurants verkrijgbaar.

ESICHT DEN NAAM DER BOVENVERMELDE
VEREENIGING OP DE KAARTEN DER GROT

SOK

mededelingen

75

- 2 **Voorwoord** - *het SOK – bestuur, John Hageman*
- 4 **De ondergrondse musea van de Sint Pietersberg** – *John Caris*

Beste lezer,

*U hebt op dit moment de 75ste uitgave van de SOK-Medelingen open-
geslagen voor u liggen en staat op het punt kennis te nemen van de ver-
dere inhoud. Een periodiek die uw belangstelling heeft, omdat ze u gerichte
informatie verschaft over de fascinerende wereld die wij, grottenlopers, de
onderaardse kalksteengroeven noemen en waarin we ons zo vaak liefdevol
geborged weten. Een unieke schaduwwereld, gebleven als negatief, nadat
de geschikte kalksteen in ons Krijtland is uitgebroken of uitgekapt voor
andere doeleinden.*

*Het eerste nummer van de Mededelingen werd in oktober 1982 uitgebracht
en redactioneel verzorgd door Ton Breuls. Nummer 75 hebt u nu in handen;
het is inmiddels 2021 geworden, 39 jaren later en nog steeds verzorgt Ton
de redactionele activiteiten. Zeg nou zelf: zondermeer een bewonderens-
waardig huzarenstukje!*

*Liefst 109 auteurs verzorgden in die jaren één of meerdere bijdragen; in
totaal bijna 300 artikelen én het respectabele aantal van 17 themanum-
mers die ieder over één onderwerp of gebied informeren en waaruit steeds,
zoals Fons Leunissen eens schreef: “de mergellucht je tegemoet waait”.*

*Niet alle schrijvers zijn of waren SOK-leden, er zijn ook bijdragen van derden,
maar allemaal hebben of hadden ze een zekere affiniteit met de onder-
aardse kalksteengroeven, in de volksmond “mergelgrotten”. Uiteraard ook
over de grenzen.*

De SOK is een studiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en we lezen hier in 75 nummers de projectie van de resultaten van studie en onderzoek, gedragen door accuraat veld- en archiefwerk.

Een caleidoscoop, een variëteit, een interessante diversiteit van de diverse aspecten waarin het onderaardse landschap zich aan ons presenteert. Hier op deze plaats een terecht compliment aan alle auteurs! Zij zijn positief medeverantwoordelijk voor de gestage evolutie van onze kennis over die benedenwereld. Vóórdat de periodiek Mededelingen verscheen was er voor de geïnteresseerde bergloper – een veelgebruikte streeknaam – weinig adequate literatuur voorhanden, laat staan een relevant tijdschrift. In die behoefte voorzagen de Mededelingen optimaal.

De beginnende bergloper vindt hier een rijk gevulde bron van informatie. Voor de gevorderde bergloper is er eigenlijk inmiddels sprake van een “must”. Grottenlopers vormen een apart volkje van vaker solisten en ook eigenheimers, maar.... ze zijn gelijkgericht en –gestemd voor wat hun liefde voor het ondergrondse betreft. Al dan niet gebundeld in de SOK.

Toen mij gevraagd werd om dit voorwoord namens het bestuur te schrijven, dacht ik dat het een goede gedachte zou zijn om alle nummers nog eens belangstellend in te kijken.

Achteraf gezien, niet zo verstandig, of toch? Het werd een lange zit: diverse artikelen nodigden om uiteenlopende redenen uit tot herbekijken en –lezen.

Hierbij schoot van alles door me heen. Ja, zelfs gevoelens van weemoed en nostalgie. Want, wat is er in ons onderzoeksgebied inmiddels veel afgesloten, moeilijk bereikbaar geworden en zelfs geheel verdwenen. Ook een aantal mede-berglopers verdwenen in de tijd.

Je kennis van tijd tot tijd eens stevig opfrissen, zeg maar “updaten”, kan ik iedere lezer van harte aanbevelen.

Zoals ik eerder schreef: een caleidoscoop, een Querschnitt, van bijna 40 jaren onderaardse kalksteengroeven onderzoek. Een half mensenleven bijna. Dat is voorwaar geen sinecure en... het einde is gelukkig nog niet in zicht.

Geen werkgroep van het Genootschap heeft zoveel leden en zo’n periodiek als de SOK. Dus is het evident dat wij als bestuur daar uitermate trots op zijn! Ook visueel zijn de diverse nummers, zeker vanaf nummer 25 toen een nieuw, handzaam formaat werd ingevoerd, een sieraad in de boekenkast.

Maar, we hebben nu genoeg de loftrumpet gestoken en nodigen u graag uit dit jubileumnummer verder door te lezen.

Als bestuur spreken we de hoop uit dat in de toekomst een alsmaar groeiend aantal geïnteresseerde abonneementhouders verrast zal worden met nog meer interessante, verrassende en leerzame wetenswaardigheden van ons geliefde “studieobject”.

het SOK – bestuur, John Hageman

Gangenstelsel Slavante

verdwenen door afgraving

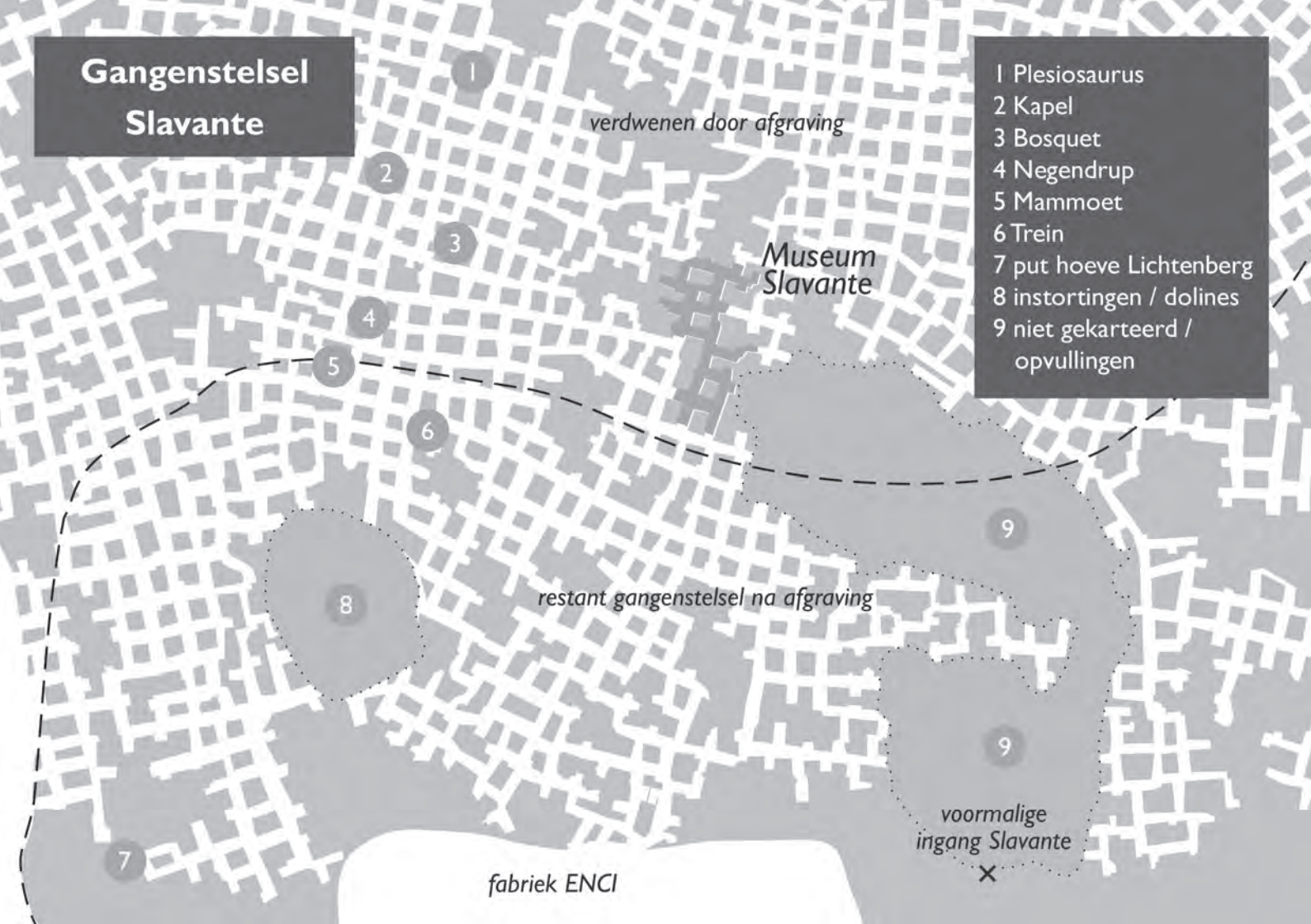
Museum
Slavante

restant gangenstelsel na afgraving

fabriek ENCI

voormalige
ingang Slavante

- 1 Plesiosaurus
- 2 Kapel
- 3 Bosquet
- 4 Negendrup
- 5 Mammoet
- 6 Trein
- 7 put hoeve Lichtenberg
- 8 instortingen / dolines
- 9 niet gekarteerd / opvullingen

De ondergrondse musea van de Sint Pietersberg

JOHN CARIS, BOURGOGNESTRAAT 57C, 6221 BW MAASTRICHT

AFBEELDING 1: *Plattegrond gangenstelsel Slavante met museum Slavante – J. Caris*

Inleiding

De onderaardse kalksteengroeven van de Sint Pietersberg zijn mede door hun omvang en ouderdom rijk aan allerlei bezienswaardigheden. Te denken valt aan geologische verschijnselen, fossielenrijkdom, (oude) opschriften, tekens en tekeningen, sporen van secundair gebruik, mijnbouwkundige voorzieningen en onderaards dierenleven.

In oude reisverslagen van reizigers, die Maastricht en omgeving bezochten, lezen wij regelmatig dat de gangen van de Sint Pietersberg tot ver voorbij de huidige landsgrenzen bekend waren. Een bezoek aan de onderaardse kalksteengroeven mocht dan ook beslist niet gemist worden. Een rondleiding door het gangenstelsel werd vaak gezien als het hoogtepunt van een verblijf in Maastricht.

Deze reisverslagen zijn steeds waardevolle bronnen voor dit artikel gebleven. Het gros van deze reisverslagen dateren uit de 19e eeuw. Dit was de tijd waarin het toeristisch bezoek aan de Sint Pietersberg sterk toenam en dientengevolge de gidsen steeds minder vaak gelegenheidsgids lijken te zijn en hun werkzaamheden als gids beroepsmatig uitoefenden.

Aanvankelijk was het maken van een recreatieve reis enkel weggelegd voor een zeer beperkte groep welgestelden. Zo was het in 18e en 19e eeuw gebruikelijk voor jongemannen van goede komaf een rondreis te maken door Europa, de zogenaamde ‘Grand Tour’. Het werd gezien als onderdeel van hun opvoeding en educatie.

Algemene economische groei in Europa in de 19e eeuw als gevolg van onder andere de Industriële Revolutie en het einde van een lange periode van oorlogen zorgde voor meer welvaart. Hierdoor ontstond een nieuwe klasse van welgestelde ondernemers en industriëlen. Deze ‘nouveau riche’ beschikte over financiële middelen die dergelijke reizen mogelijk

maakten. Net als de jongemannen, die hun Grand Tour maakten, wilden ook zij de wonderen van de wereld bekijken. Tegelijk was er, mede door de behoefte van de industrialisatie, sprake van een verbeterde infrastructuur. Zo zijn er in de 19e eeuw kanalen, spoorwegen en verharde wegen aangelegd die het reizen aanzienlijk makkelijker en comfortabeler maakten dan het voordien was.

Het gevolg was een vroege vorm van toerisme in Europa en de koloniën van Europese landen. Er verschenen reisgidsen die de toeristen voorzagen van praktische tips en reissuggesties. Ook ontstonden er verenigingen voor vreemdelingenverkeer. In Zuid-Limburg werden deze opgericht in het laatste kwart van de 19e eeuw.

6 **Ondergrondse musea in de Sint Pietersberg**

In het gangenstelsel van de Sint Pietersberg zijn vele tekeningen en reliëfs gemaakt, speciaal ten behoeve van de nieuwe toestroom aan bezoekers. Deze werkstukken lijken op het eerste gezicht wellicht lukraak verspreid aangebracht. Het blijkt echter dat er sprake is van een vooropgezet plan. Op drie plaatsen zijn de bezienswaardigheden in een zogenaamd 'museum' gebundeld.

Het eerste als zodanig ingerichte -en dus oudste- museum bevond zich in het voormalige gangenstelsel Slavante. Dit museum is geheel verdwenen als gevolg van de mergelwinning ten behoeve van de cementproductie door de ENCI (Eerste Nederlandse Cement Industrie).

Het tweede museum bevindt zich in het huidige gangenstelsel Zonneberg en bestaat uit twee afzonderlijke locaties die samen één museum vormen. De eerste van deze twee locaties bevindt zich in het ingangengebied en is

tegenwoordig nog steeds een belangrijk onderdeel van de toeristische rondleidingen door het gangenstelsel Zonneberg. Het andere deel, de hoofdlocatie, is ver van de huidige ingang gerealiseerd, kort bij de schacht¹.

Wie voorheen in de bekende groeveliteratuur een beschrijving van de bergmusea zocht moest veel moeite doen met weinig resultaat; er is niet veel bekend over deze musea en er is uiterst weinig over gepubliceerd. De bestaande informatie is doorgaans summier, gefragmenteerd en soms zelfs onjuist. Een beschrijving van de bergmusea en een overzicht van daar aangebrachte attracties was daarom wenselijk. Dit artikel wil in deze behoefte voorzien.

Werkwijze

De benodigde gegevens zijn gezocht en deels gevonden in een zeer breed scala aan bronnen. Contemporaine krantenartikelen, waarin verslaggevers ooggetuigen waren van bijvoorbeeld een evenement in de Sint Pietersberg, bleken een zeer belangrijke bron. Deze krantenstukjes verschaffen details die nergens anders te vinden zijn. Via de website van de Koninklijke Bibliotheek zijn veel Nederlandse historische kranten online te raadplegen.

Artikelen in diverse tijdschriften bleken soms kleine stukjes van de puzzel te bevatten.

Fotomateriaal uit onder andere privéverzamelingen leverden niet alleen enkele antwoorden, maar wierpen soms ook geheel nieuwe vragen op. Privé-archieven van berglopers en bergonderzoekers bevatten naast foto's ook plattegrondjes met notities, ansichtkaarten, kopieën van reisverslagen, artikeltjes uit dagbladen en velerlei andere snippers aan informatie. Uitgaven van SOK-mededelingen en SOK-info waren zoals

gebruikelijk een belangrijke bron van informatie.

Zoals bij de meeste onderzoeken over de onderaardse kalksteengroeven is ook hier enig veldwerk gedaan, zij het zéér beperkt. De meeste informatie lag namelijk al langere tijd versnipperd in eigen archief en eigen boekenkast. Het weinige veldwerk moest antwoord geven op een enkele detailvraag die niet kant en klaar in privéverzamelingen beschikbaar waren.

Een grote hindernis was de onmogelijkheid het voormalige bergmuseum in het gangenstelsel Slavante te bezoeken en te bestuderen. Het museum is namelijk geheel verdwenen door afgraving door de cementfabriek ENCI. De overgebleven gangen nabij het museum, die aan afgraving ontkomen zijn, zouden ons wellicht enige informatie kunnen verschaffen, ware het niet dat deze grotendeels opgevuld zijn met productieafval van de ENCI, de zogenaamde 'pap', waarover later meer. Wat na deze twee verwoestende factoren nog rest van het oude, mooie en uitgestrekte gangenstelsel, is deels door weersinvloeden aangetast of door vandalisme verdwenen. Het povere restant van Slavante is zodoende niet relevant in het kader van dit artikel. Tot slot moet vermeld worden dat dit restant van Slavante niet meer toegankelijk is omwille van veiligheid. Inventarisatie was daarom ook niet mogelijk en had zeer waarschijnlijk niets toegevoegd.

Als eerste in dit artikel over ondergrondse musea in de Sint Pietersberg wordt het oudste bergmuseum, het museum Slavante, beschreven. Alle gevonden en relevante informatie wordt vermeldt, gevolgd door een opsomming van de bezienswaardigheden. Over deze attracties en hun makers worden zo veel als mogelijk informatie gegeven. Wanneer er een geschikte foto beschikbaar was is deze eveneens opgenomen in het artikel. Helaas is over veel attracties weinig informatie gevonden, over een enkele zelfs helemaal niets.

Behalve in de bergmusea zelf zijn ook veel attracties aangebracht in de omliggende gangen en langs de ondergrondse toeristische routes, die vanaf de destijds gebruikelijke ingangen naar de musea leidden. Aangezien deze werkstukken niet op zichzelf staan maar een duidelijke relatie hebben met de bergmusea, zijn deze eveneens opgenomen in dit artikel.

Er moesten ook de nodige keuzes gemaakt worden. Moet een bezienswaardigheid opgenomen worden in het artikel wanneer er niets over bekend is? Als er twijfel bestaat over een vermeend feit, moet dat dan weggelaten worden of moet het juist wel besproken worden met toelichting van de gemaakte keuze?

De meest lastige keuzes moesten gemaakt worden bij het selecteren van afbeeldingen. Vaak waren meerdere afbeeldingen beschikbaar, die interessant genoeg waren om op te nemen. Andere keren daarentegen zijn geen afbeeldingen gevonden. En soms was een afbeelding kwalitatief te slecht om te gebruiken, terwijl een enkele keer een afbeelding niet gebruikt mocht worden wegens auteursrechtelijke beperkingen.

Een standaard antwoord is er niet, en per geval is een afweging gemaakt met als belangrijkste vraag: voegt het iets toe, is het relevant, is het betrouwbaar? Uiteindelijk is elke keuze arbitrair.

Museum Slavante

De eerste exploitant waarvan wij weten dat deze structureel rondleidingen verzorgde in de Sint Pietersberg, was de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts, oftewel de vereniging van vrienden van wetenschappen, letteren en kunsten.

▫ **Société des Amis des** ▫
Sciences, Lettres et Arts

Exploitant der onderaardsche
groeven van den St. Pietersberg
TE MAASTRICHT

Een bezoek aan deze MERKWAARDIGE
GANGEN die door hun uitgebreidheid,
hunne oudheid en het vele interessante
wat zij bieden, alom beroemd zijn, kan
ieder bezoeker van MAASTRICHT ten
warmste worden aanbevolen :-: :-:

ENTREEKAARTEN
zijn in de meeste Hôtels
en Restaurants verkrijgbaar.

EISCHT DEN NAAM DER BOVENVERMELDE
VEREENIGING OP DE KAARTEN DER GROT

Wanneer wij informatie zoeken over deze Maastrichtse vereniging lezen wij dat deze is opgericht in 1822. De leden waren intellectuelen, kunstenaars en academici van allerlei aard maar bestond hoofdzakelijk uit (amateur)natuurwetenschappers. De leden beoefenden, volgens de toenmalige opvattingen, wetenschap op hoog niveau “tot lering en vermaak”. De vereniging kende haar bloeiperiode kort vóór de Belgische Opstand die in 1830 begon. Doordat een substantieel deel van het ledenbestand tijdens de Belgische Opstand een vrijwillige ballingschap in België verkoos liep het ledenaantal snel terug. De uiteindelijk overgebleven leden waren steeds minder actief en staakten steeds meer activiteiten. Van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts is geen opheffingsdatum bekend maar zij stierf uiteindelijk een stille dood omstreeks het jaar 1855². Tot zover de weinige informatie die wij terugvinden in beschikbare literatuur.

Algemeen werd tot voor kort dus aangenomen dat de hierboven beknopt omschreven vereniging de oprichter van het museum Slavante was. Dit is echter niet juist. De activiteiten in het laatste decennium van de 19e eeuw met betrekking tot het museum vallen niet te rijmen met het einde van de vereniging die opgericht werd in 1822 en ophield te bestaan in 1855. De ontdekking dat er een tweede vereniging heeft bestaan met precies dezelfde naam verklaart een en ander.

De Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts die in Slavante het museum inrichtte en exploiteerde was een geheel andere, nieuw opgerichte vereniging. De oprichtingsdatum is 5 juli 1892³. Het oprichtingsbestuur bestond uit dr. L. Schols, dr. F. Fouquet, dr. J. Nijst en mr. T. Roersch. Hoe lang deze vereniging vervolgens bestaan heeft is niet duidelijk. In een

adresboek van Maastricht uit 1913 wordt deze nog vermeld. Het gemis aan een degelijke en diepgravende studie naar de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts doet zich hier voelen. Een dergelijke studie valt echter buiten de doelstelling van dit artikel.

De Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts huurde van mevrouw Crets-Straetmans, burgemeester Ceulen en mevrouw Philips een deel van de gangen gelegen achter het voormalige Klooster van de Minderbroeders⁴. In dit deel van het gangenstelsel, dat later door toedoen van David Cornelis van Schaik bekend zou worden als Slavante, richtten zij een zogenaamd museum in. In oktober van het oprichtingsjaar van de vereniging, dus in 1892, is men begonnen met werkzaamheden in het museum, blijkens een contemporain krantenartikel⁵. De in het artikel vermelde reden om bezienswaardigheden in een afgesloten ruimte aan te brengen was de vrees voor vandalisme, dat ook toen blijkbaar al veel voorkwam. De voorzitter van deze nieuwe vereniging was Dr. Leonardus Petrus Hubertus Schols (1848-1902). Vanwege zijn functie als voorzitter komen wij zijn naam tegen in krantenartikelen over het museum Slavante en in documenten van onder andere Staatstoezicht der Mijnen. Beroepsmatig was hij arts, directeur van een verloskundige kliniek in Maastricht. Daarnaast was hij onder anderen amateur-paleontoloog en amateur-geoloog⁶.

Dat men het museum inrichtte in hetzelfde jaar waarin de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts werd opgericht doet vermoeden dat het inrichten en exploiteren van het museum het belangrijkste of mogelijk zelfs het enige doel was van deze vereniging. Met uitzondering van de inrichting en exploitatie van het museum is namelijk niets bekend van andere activiteiten van deze vereniging. Van de gelijknamige voorloper van deze vereniging is namelijk wel een en ander bekend; de leden van die vereniging waren juist zeer actief.

Het gebied waar het museum Slavante ingericht is, werd ver vóór 1892 al onder leiding van gidsen regelmatig bezocht door belangstellenden. Dit blijkt uit reisbeschrijvingen waarin verslag werd gedaan van het bezoek aan het gangenstelsel. De locatie van het nieuwe museum is dus zeker niet willekeurig gekozen. Het museum was ingericht 'ter lering en vermaak', het had duidelijk een educatief karakter. De aangebrachte en uitgestalde bezienswaardigheden in dit museum waren volgens de toenmalige inzichten enigszins wetenschappelijk verantwoord. In die zin is de aanduiding museum wellicht te verdedigen, echter, naar huidige maatstaven was hier geen sprake van een museum, maar van een toeristische attractie.

Het museum Slavante, zoals reeds werd beschreven tegenwoordig volledig verdwenen door dagbouwontginning door de ENCI, bestond uit enkele gangen die door hoge gemetselde mergelstenen muren en één houten toegangspoort afgesloten waren en zodoende een besloten ruimte vormden binnen het uitgestrekte gangenstelsel. In deze afgesloten ruimte bevonden zich een aantal bezienswaardigheden die speciaal voor dit doel waren aangebracht. In krantenberichten uit die dagen worden deze bezienswaardigheden steevast aangeduid met de term 'merkwaardigheden'.

Aan de hand van de reisbeschrijvingen die enkele details prijsgeven is het mogelijk de diverse oude gidsenroutes globaal te reconstrueren. De oudst beschreven tocht door de berg vond plaats in 1708 door de van oorsprong Zuid-Hollandse boekhandelaar en drukker Francois Halma⁷. De wandeling die hij beschreef begon in het Noordelijk Gangenstelsel onder het fort Sint Pieter. Hij daalde onder leiding van een gids de wenteltrap af en liep naar Slavante waar men de berg weer verliet. De terugreis naar Maastricht ging per boot stroomafwaarts over de Maas.

AFBEELDING 3: *Plattegrond museum Slavante – J. Caris*

In 1708 waren het huidige Slavante, Zonneberg en het Noordelijk gangenstelsel nog één groot geheel. De instortingen, die het gangenstelsel in twee delen splitste en waardoor de huidige Zonneberg en het Noordelijk gangenstelsel ontstonden, vonden pas ongeveer honderd jaar later plaats. Dat de gids van Halma in het Noordelijk gangenstelsel zijn rondleiding begon is daarom niet zo heel vreemd; de ingang lag dichtbij Maastricht en men kon op die manier het grootste deel van het gangenstelsel doorkruisen om uiteindelijk bij Slavante weer naar buiten te gaan. Het moet een indrukwekkende, maar lange en vermoeiende tocht geweest zijn.

Helaas valt aan de hand van de tekst niet vast te stellen of deze tocht een vaste route volgde die gebruikelijk was bij gidsen. Het is immers de enige beschreven bergtocht van vóór 1714. In dat jaar ontstond namelijk de mogelijkheid de gangen te doorkruisen via een kortere route doordat men een nieuwe ingang met een nieuwe toegangsweg maakte achter de kerk van Sint Pieter⁸. Uit diverse reisverslagen blijkt ook dat vanaf dat jaar alle beschreven rondleidingen vanaf de nieuwe ingang achter de kerk van Sint Pieter vertrokken, om vervolgens bij het klooster van Slavante het gangenstelsel weer te verlaten. Meestal ging de terugreis naar Maastricht stroomafwaarts via de Maas.

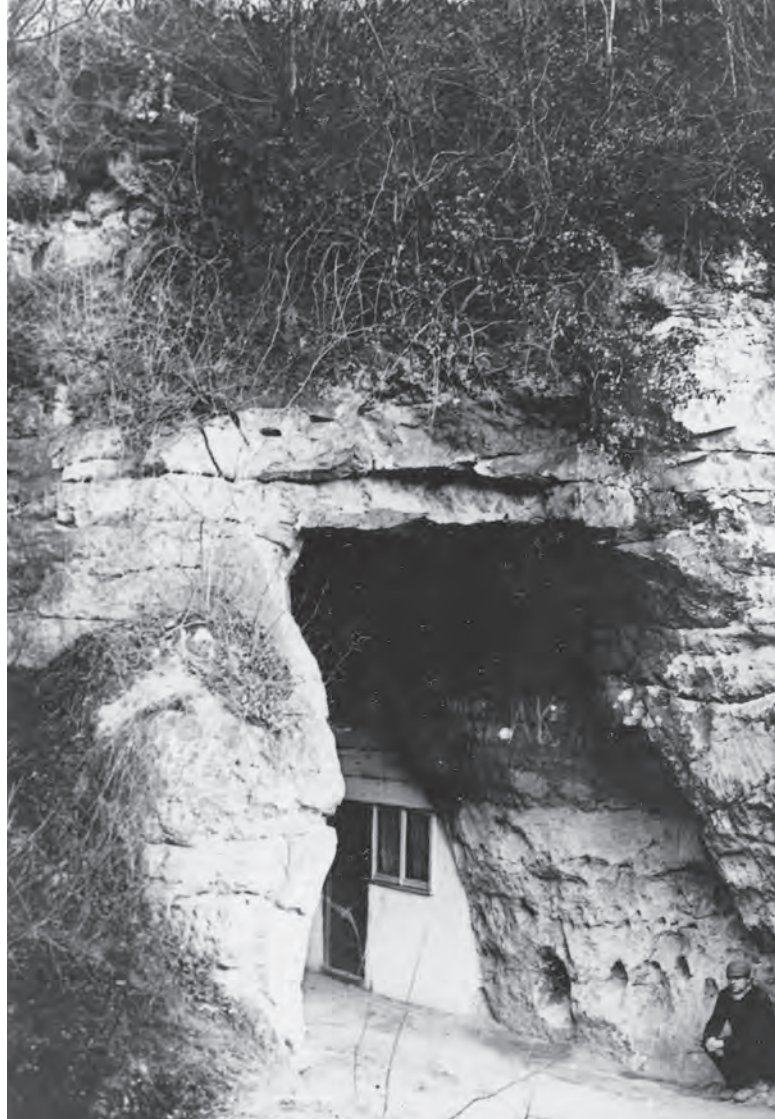
Deze situatie veranderde pas na de totstandkoming van het kanaal Luik-Maastricht. Dit kanaal, waarvan de aanleg plaatsvond van 1848 tot 1850, werd in gebruik genomen in 1853. Vanaf dan valt op dat de ingang achter de kerk van Sint Pieter niet meer het standaard vertrekpunt van de rondleiding naar Slavante is. Via het nieuwe kanaal kon men immers vrij gemakkelijk per stoomboot tot aan de voet van de Sint Pietersberg bij Slavante komen. Ook het nieuwe verharde pad langs het kanaal maakte een reis naar Slavante eenvoudiger dan het voorheen was. Vanaf het pad kon men zelfs per rijtuig het voormalige klooster bereiken via een slingerweg die in 1847 is aangelegd.

De toegang achter het voormalige klooster Slavante, die tot dan standaard de uitgang was, kreeg nu ook een belangrijke functie als ingang. Zowel de ingang achter de kerk als de ingang achter het voormalige klooster kon vanaf dan gebruikt worden door berggidsen als startpunt van hun bergtochten.

De opening achter het voormalige klooster van de Minderbroeders, het tegenwoordige Buitengoed Slavante, bereikte men vanaf het kanaal via een voetpad, dat ten zuiden van de kloostermuur bergopwaarts leidde.

Deze kloostermuur met daarin enkele kleine poortjes is gedeeltelijk bewaard gebleven. Daarnaast kon men komende vanuit het noorden ook het terrein van het klooster oversteken middels twee poortjes. Eén in de noordelijke muur vanaf de Ursulinenweg, het andere in de zuidelijke muur kort bij de voormalige kapel op het kloosterterrein. Langs de kloostermuren waren steile trappen aangelegd, waarlangs men omlaag kon tot aan het kanaal langs de Maas. Het voetpad dat vanaf de Maas bergopwaarts liep boog naar het zuiden af richting hoeve Lichtenberg. Dit pad staat bekend als de Ezelenweg. Een afsplitsing halverwege de helling leidde vervolgens naar de ingang achter het klooster van Slavante.

Later, in 1903, werd dit pad vervangen na aanleg van een nieuwe weg, de zogenaamde Wilhelminaweg die tussen 1922 en 1924 weer afgegraven is. Al deze paden kwamen uit bij de zogenaamde Musschenberg⁹. Dit was een klein stukje van het gangstelsel, dat als een soort voorportaal overeind was blijven staan na een instorting. De Musschenberg is later in 1911 ook gedeeltelijk ingestort. Hierin bevond zich een kleine grotwoning, die gespaard is gebleven die tegenwoordig nog steeds bestaat. Volgens een artikel uit 1895 woonden hier Pieter en Hubertine Jansen, die beiden als gids bezoekers rondleidden¹⁰. De bezoekers die eenmaal dit voorportaal gepasseerd waren liepen verder door een korte holle weg en kwamen vervolgens bij de daadwerkelijke ingang van het gangstelsel. Van het schilderachtige voorportaal de Musschenberg en van de fraaie ingang zijn veel foto's bekend. Drie openingen telde deze ingangspartij tot de onderaardse gangen; twee naast elkaar met daaronder de derde opening. Deze onderste gang was de feitelijke ingang voor de rondleidingen. Boven deze ingang was een rechthoekig stuk mergelwand vlakgemaakt met daarop de tekst: "Tout

AFBEELDING 5: *Ingang Slavante* – coll. J. Caris

Overigens wil dit niet zeggen dat er geen bezoekers meer kwamen, zo was er bijvoorbeeld nog koninklijk bezoek in 1925.

Het museum Slavante verdween feitelijk door twee oorzaken. De ENCI heeft vanaf 1928 enkele jaren cementstof, dat als restproduct overbleef tijdens de cementproductie, met water vermengd zodat het in de gangen gespoten kon worden. De gangen dienden zodoende als depot voor deze zogenaamde ‘cementpap’. Dit natte mengsel vulde op veel plaatsen de gangen zelfs tot aan het plafond, waarna het door uitdroging geleidelijk uithardde. De gangen in de omgeving van het museum werden niet volledig opgevuld, zodat de sommige bezienswaardigheden slechts gedeeltelijk in dit mengsel verdwenen.

visiteurs a le droit de visiter la Salle du Mosasaurus etc. etc. s’adresser aux guides”. Met de ‘Mosasauruszaal’ werd het museum Slavante bedoeld. Hoe de gebruikelijke gidsenroute in het gangenstelsel Slavante vanaf de ingang verliep valt niet te zeggen, maar het museum lag relatief dichtbij de ingang, op slechts enkele meters van de huidige groeverand van de ENCI. Tot wanneer het museum nog voor bezoekers toegankelijk was is evenmin precies bekend. De toeristische exploitatie van het museum door de Société is in elk geval definitief beëindigd in 1921, toen de eigendommen van mevrouw Crets-Stratmans, waartoe ook het museum behoorde, in bezit kwamen van de CBR, de voorloper van de ENCI¹¹.

De bovenste delen van bezienswaardigheden staken nog een stukje boven de ‘pap’ uit en bleven tot aan de uiteindelijke afgraving zichtbaar. Andere zijn volledig verdwenen.

Een rondleiding in Slavante onder leiding van een gids zou door het opvullen van de gangen dan ook beslist onmogelijk zijn geweest, zolang deze pap nog niet uitgehard was. Er was geen enkele reden meer voor een bezoek; de bezienswaardigheden waren immers deels of geheel verdwenen in de metersdikke smurrie.

De tweede oorzaak voor het verdwijnen van het museum was de afgraving ten behoeve van de cementproductie. Eind jaren 1960 breidde de

ENCI haar dagbouwgroeve uit in noordelijke richting waardoor de gangen van Slavante in rap tempo werden afgegraven. De deels opgevulde gangen van het museum werden nu na het verwijderen van de uitgeharde opvulling van 'cementpap' alsnog afgegraven om in de cementovens te verdwijnen. Van het museum rest tegenwoordig dan ook helemaal niets meer aangezien het volledig binnen de concessie van de ENCI lag. Een reconstructie van de plattegrond van het museum en de inrichting is slechts gedeeltelijk gelukt. Voor zover bekend zijn de bezienswaardigheden aangegeven op de plattegrond.

Bezienswaardigheden in het museum Slavante

Mosasaurus

Een enorme reliëf dat de Mosasaurus voorstelde is door Frans van de Laar in 1892 in de mergelwand uitgehouwen. De afmeting was circa twee meter hoog en bijna elf meter lang. Behalve deze flinke proporties was het reliëf op ruim twee meter hoogte boven het vloerniveau aangebracht, waardoor het indrukwekkend boven de bezoekers uittorende. Boven het reliëf stond de toenmalige naam van het dier: "Mosasaurus Giganteus Soemmering 1820". Frans van de Laar (1853-1933) was beeldhouwer en later docent aan het zogenaamde 'Stadsteekeninstituut' van Maastricht.

Overzicht mosasaurusvondsten

Van alle gevonden krijtfossielen zijn die van Mosasaurussen altijd de meest tot de verbeelding sprekende geweest. Vermoedelijk eveneens in

1892 is een lijst van de gevonden Mosasaurusfossielen getekend in het museum, pal naast het reliëf van Frans van de Laar. De onbekende maker heeft een tabel met de namen van zestien gevonden mosasaurusen, de namen van de wetenschappers die de betreffende fossielen beschreven alsmede het jaartal op de wand getekend. De oudste vondst van 1786 staat bovenaan, de jongste uit 1889 staat beneden. Boven het overzicht staat als titel: "Synonymes du Mosasaurus des auteurs qui l'ont décrit". Tegenwoordig zijn de meeste van deze vondsten ondergebracht bij andere soorten en dus hernoemd, waardoor de namen in dit overzicht niet meer gebruikt worden.

Lithostratigrafische kolom

Een Lithostratigrafische kolom is een schematische manier om de opeenvolging van gesteentelagen weer te geven. In het museum was er een getekend van enkele meters hoog. Aan de onderzijde stond geschreven "par Casimir Ubaghs". Waarschijnlijk is hiermee aangegeven dat Casimir Ubaghs (1829-1894) de ontwerper was van de afbeelding. Hoewel het niet uitgesloten is dat hij ook zelf aan de tekening gewerkt heeft is dat niet waarschijnlijk. Volgens het artikel in het Algemeen Handelsblad uit 1892²² werd de tekening in elk geval onder zijn leiding aangebracht. Ubaghs, in het dagelijkse leven vertegenwoordiger voor een farmaceutisch bedrijf, besteedde al zijn vrije tijd aan het verzamelen van fossielen. Ubaghs' collectie was omvangrijk en bijzonder. In zijn woning was deze collectie te bezichtigen bij wijze van privé museum. Hij stond bekend als een zeer deskundig paleontoloog.

AFBEELDING 7: Mosasaurusvondsten – coll. H. Ogg

Portret Wilhelmina

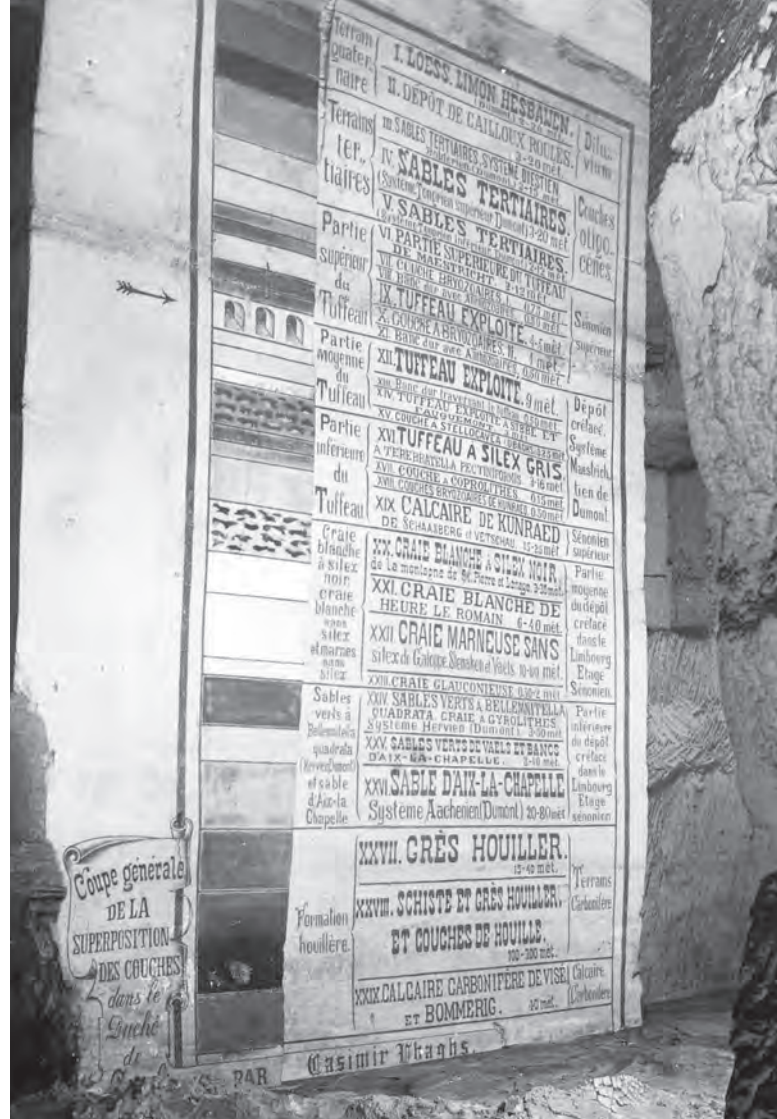
De destijds 14-jarige koningin Wilhelmina bezocht samen met haar moeder, koningin-regentes Emma, op 21 mei 1895 Maastricht. Bij deze gelegenheid bezochten zij ook de Sint Pietersberg. Details over dit bezoek vinden wij terug in een krantenartikel¹³. Dit artikel is belangrijk vanwege de uitgebreide beschrijving van het bezoek aan de berg en het museum. In het artikel lezen wij dat beide koninginnen door dr. Schols, voorzitter van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts rondgeleid werden. Een portret van Wilhelmina is door Willem van der Vliet in het museum aangebracht ter gelegenheid van dit bezoek en dateert dus van 1895. De tekening met het portret van Wilhelmina was tijdens het bezoek afgedekt met een doek. Na de onthulling door Wilhelmina zelf heeft zij de tekening gesigneerd. Deze tekening, inclusief handtekening, is later in het gangenstelsel Noord door Pierre Niesten gekopieerd.

In 1903 keerde Wilhelmina terug met haar man Hendrik. De prins-gemaal schreef bij deze gelegenheid ook zijn naam onder het portret van Wilhelmina.

In Slavante, mogelijk in het museum zelf, werd in 1925 een portret van Juliana getekend door Frans Ogg en zijn zoon. Van deze tekening is slechts één –onduidelijke– foto bekend. Toen Juliana de berg bezocht op 21 oktober 1925 heeft zij haar naam onder deze tekening geplaatst. De gidsen die haar in Slavante rondleidden waren Ogg en Dorlo¹⁴.

Imitatiesteenkoolmijn

De imitatiesteenkoolmijn in Slavante is bekend van onder andere het artikel uit het Rotterdamsch Nieuwsblad uit 1895 en van een wandelgids

uit 1902¹⁵. In de Middelburgsche Courant¹⁶ staat ook vermeld dat deze imitatiesteenkoolmijn speciaal voor het koninklijk bezoek is aangelegd, aangezien de koninginnen niet in een echte steenkoolmijn konden –of mochten– afdalen. Deze imitatiesteenkoolmijn is blijkens de Gids voor Zuid-Limburg vervolgens onderhouden als attractie nog lang na het koninklijk bezoek van 1895. Foto's van deze attractie zijn helaas niet bekend. De beschrijving van de imitatiesteenkoolmijn in verschillende krantenartikelen is uitermate oppervlakkig. Zodoende weten wij slechts bij

LINKS: AFBEELDING 9: Portret Wilhelmina – coll. H. Ogg
 RECHTS: AFBEELDING 10: Koningin Wilhelmina 1903 –
 coll. J. Caris

benadering hoe deze er uitgezien moet hebben. Men heeft zich destijds kennelijk kosten nog moeite gespaard om het koninklijk bezoek te imponeren. De imitatiesteenkoolmijn bestond namelijk uit een enkele kunstmatige gang, opgebouwd met houten stutwerk als in een echte mijngang. Die was aan de binnenzijde grotendeels of geheel bekleed met brokken steenkool. Er was zelfs een stukje spoor met kolenwagentjes aangebracht en er hingen mijnlampen. Boven de ingang stond vermeld: 'Wilhelmina-galerij'¹⁷. Tijdens het koninklijk bezoek waren hier ter demonstratie mijnwerkers aan het werk. Jongens, verkleed als kabouters, boden Wilhelmina een mijn-

lamp aan. De 'Berg-kapelle', een mijnwerkers zangkoor uit Kerkrade bracht enkele mijnwerkersliederen ten gehore.

De imitatiemijn bestond in elk geval in 1911 nog wel, echter zonder steenkool. Deze was verdwenen volgens een verslaggever¹⁸. De ligging valt niet met zekerheid te zeggen. Deze imitatie steenkoolmijn is weliswaar in het museum aangelegd, maar in de 'cementpap' van de ENCI verdwenen voor deze vastgelegd kon worden op foto of op plattegronden.

Tekst Koetsveld

In het eerder genoemde krantenverslag van 22 mei 1895 wordt de volgende tekst van Ds. Cornelis Elisa van Koetsveld geciteerd: “De grot ademde ons de koude van het graf temidden van een heete zomerdag tegen. Vrij mocht de ingang open staan, de vreeze des doods keerde hier als de hechtsten ijzeren poort elke oningewijde af”.

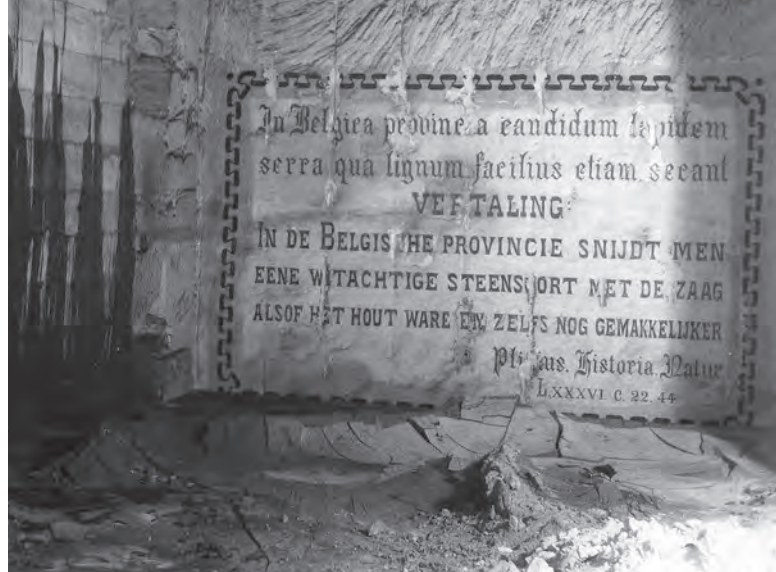
Deze tekst is geen gedicht maar een passage uit het werk: ‘Godsdienstige en zedelijke novellen’. Ds. Cornelis Elisa van Koetsveld (1807-1893) was naast (hof)predikant ook schrijver. Hij bezocht in 1848 de Sint Pietersberg waarvan hij verslag deed in het voornoemde boek. Waar deze tekst precies op de wand stond in het museum is niet bekend, evenals de naam van de maker die de tekst op de wand zette.

Citaat Plinius

Deze Latijnse tekst stond met vrij grote letters op een wand geschilderd en is ontleend aan één van de boeken over natuurlijke historie door de Romeinse militair Plinius de Oudere (Gaius Plinius Secundus maior, 24-79 n.Ch.). Deze 37 boeken moeten gezien worden als delen van een encyclopedie en zijn als één geheel uitgegeven. Delen van de kennis in dit boek heeft Plinius als militair en diplomaat in verschillende provincies van het Romeinse Rijk zelf opgedaan, grote delen heeft hij echter van ruim honderd verschillende auteurs overgenomen.

In één van zijn boeken¹⁹ beschreef hij het gebruik van kalksteen in de provincie Gallia Belgica. Wie deze tekst op de muur vereeuwigde is niet bekend.

De tekst op de mergelwand in het museum luidde: “In Belgica provincia candidum lapidem serra, qua lignum, faciliusque etiam sceant”.

“In de Belgische provincie snijdt men eene witachtige steensoort met de zaag alsof het hout ware en zelfs nog gemakkelijker”.

Traditioneel wordt door de onderzoekers van onderaardse mergelgroeven aangenomen dat Plinius de Limburgse mergel bedoelde, al blijkt dit verder nergens uit. De provincie Gallia Belgica in de eerste eeuw was groot en strekte zich uit van de grote rivieren in het huidige Nederland tot bijna aan het huidige Parijs en vanaf de Noordzeekust tot aan de Rijn. Naast het huidige België omvatte Gallia Belgica dus ook het gehele tegenwoordige Noord-Frankrijk en een deel van het huidige Duitsland. Een zeer groot gebied waar veel verschillende soorten witte (kalk) steen worden aangetroffen. Veel van die steensoorten zijn gebruikt als bouwsteen, vergelijkbaar met onze toepassing van mergel. Er zijn zeer veel oude ontginningen geweest in het bedoelde gebied en sommigen

AFBEELDING 12: Schildpad – coll.J. Spee

moeite van het vermelden waard. Wij kunnen ons zelfs afvragen of hij wel wist van het bestaan van deze destijds beperkt gebruikte steensoort. Silex is bijvoorbeeld veel meer toegepast door de Romeinen, terwijl deze door Plinius niet genoemd wordt.

Een opvallende en belangrijke mededeling over de toepassing van de door Plinius genoemde steen lezen wij in hetzelfde hoofdstuk, maar deze tekst wordt doorgaans weggelaten wanneer men een Romeinse oorsprong wil toeschrijven aan de mergelontginning. Er staat namelijk te lezen: *“tantum ad tegularum et imbricum vicem vel, si libeat, quae vocant pavonacea tegendi genera”*²⁰.

De vrije vertaling luidt dat van deze steen zeer dunne platen worden gezaagd die als vervanging voor (gebakken) dakpannen toegepast worden en voor de afvoer van water. De poreuze en breekbare mergel is hiervoor beslist onbruikbaar en dit is daarmee het beste argument dat Plinius niet de Limburgse mergel bedoelde.

daarvan worden vandaag de dag nog steeds ontgonnen, net zoals in het Limburgse mergelland.

Daarnaast mogen wij niet vergeten dat de Romeinen in onze Limburgse streken zeer weinig mergel gewonnen en gebruikt hebben. Dit blijkt uit de vele archeologische opgravingen waarin weinig mergel aangetroffen is. Romeinse bouwmeesters haalden grote hoeveelheden steen uit alle windstreken van hun rijk en wisten precies welke steen zij nodig hadden en waar die te vinden was. Kosten nog moeite werden gespaard om deze over grote afstanden te vervoeren. Qua omvang was het aandeel mergel verwaarloosbaar en voor Plinius waarschijnlijk nauwelijks de

Schildpadden

In het museum bevonden zich twee grote in reliëf beeldhouwde schildpadden, gemaakt door Frans van de Laar²¹. Op een oude foto, die kort na 1900 gemaakt moet zijn, zien wij enkele mannen met fakels en lampionnen. In de achtergrond nog vaag een deel van een omkaderde tekst te lezen. Vrijwel zeker was deze tekst een bijschrift

voor de twee mergelstenen schildpadden. Voor zover te reconstrueren stond er: *Chelonia Suycckerbuyki*. Ook de naam Ubaghs is leesbaar. De verzamelaar Guillaume Suycckerbuyk kocht een deel van de collectie van Casimir Ubaghs. Het fossiel van de schildpad is door Ubaghs gevonden en beschreven. Van deze reliëfs zijn afbeeldingen bewaard gebleven²². In het krantenartikel in het Algemeen Handelsblad van 1892 werd gemeld dat men plannen had twee voorstellingen van schildpadden te maken: *Chelonia Hoffmanni* en *Chelonia Suycckerbuykii*²³. Zowel Het Rotterdamsch Nieuwsblad²⁴ alsook de Limburger Koerier²⁵ maken melding van twee gerealiseerde, uitgehakte, schildpadden. Er bestaan twee foto's van schildpadden die erg veel op elkaar lijken en die beide gemaakt moeten zijn in het museum.

Fossielen

In het museum konden fossielen bewonderd worden, gepresenteerd in vitrinekasten. Deze fossielen waren grotendeels afkomstig uit de collectie van Casimir Ubaghs. De weduwe van Ubaghs probeerde eerder de belangrijke en waardevolle collectie in zijn geheel te verkopen, hetgeen niet lukte. De collectie raakte versnipperd en verspreid²⁶. De fossielen in het museum Slavante waren eigendom van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts. Deze kleine maar belangrijke collectie, ook bekend als 'Collectie Dr. Schols', is later als inventaris van het museum Slavante in handen van de ENCI gekomen.

De oprichter van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en tevens conservator van het Natuurhistorisch Museum, rector Joseph Cremers, wist in 1927 de directie van de ENCI te overtuigen de fossielen af te staan. Kennelijk lagen deze nog steeds in het museum en bestond de angst dat deze verloren zouden gaan. Het museum Slavante was sinds 1921 geen toeristische attractie meer. Het is dan ook niet duidelijk of de verwaarloosde fossielencollectie in het museum Slavante lag, of in het museum

Willems in de Zonneberg. De Maasbode gaf in een artikel²⁷ een beknopte beschrijving van de verhuizing van de fossielen van het museum Slavante rechtstreeks naar het Natuurhistorisch Museum: "Dezer dagen verhuisden o.m. drie *Chelonia Hofmanni* (reuzenschildpadden) waarvan het museum er thans acht bezit, wat wel een unicum heeten mag; verder een vijftigtal merkwaardige fossielen uit den St. Pietersberg zelf, n.l. van *Mosasaurus* (Maashagedis), visschen, zeeslakken, oesters, enz. Met deze fossielen zijn overgebracht de recente schedels van neushoorn en van Nijlkrokodil".

De hier bedoelde schedel van de Nijlkrokodil is ook te zien op twee ongedateerde, en helaas erg onscherpe, foto's gemaakt in het museum. De schedel ligt op een richel onder de buik van de uitgekapte *Mosasaurus*. Tijdens een vergadering van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg gaf Joseph Cremers verslag van de redding en verhuizing van de fossielen naar het Natuurhistorisch Museum. Hij gaf hier ook uitgebreide beschrijving van de fossielen in de collectie en benadrukte het belang hiervan voor de wetenschap. Ook vertelde hij een aardige anekdote over een vleermuis die als verstekeling meeverhuisde op 18 maart 1927: "...uit haar vasten winterslaap werd ze plots opgeschrikt op den weg van St. Pieter naar Maastricht en zoo kwam 't dat op 'n tijd dat vleermuizen er nog niet aan denken om naar buiten te komen, zoo'n beestje van uit 'n dooden krokodillenkop rondfladderde in 't zich op het voorjaar voorbereidend Zuid-Limburgsche landschap"²⁸.

Herinneringsopschriften bezoekers

Aan bezoeken aan de Sint Pietersberg door diverse leden van het koninklijk huis en andere voornamelijk bezoekers werd herinnerd door een of meerdere opschriften in het museum. Het ging hierbij om een opsomming van namen met de datum van het betreffende bezoek. Genoemd worden koning Willem I in 1829, koning Willem II in 1811, koning Willem

AFBEELDING 13: *Kapel Slavante – coll. H. Ogg*

III in 1855 en koningin Sofia in 1873. Het bezoek van Napoleon Bonaparte aan de Sint Pietersberg circa negentig jaar eerder was kennelijk belangrijk genoeg voor een aparte vermelding. Deze werd in het Frans genoteerd: “Napoleon visita ces carrieres le 31 juillet 1803”. Dit moet echter niet verward worden met het opschrift dat door Napoleon zelf op een mergelwand ergens in Slavante geschreven zou zijn.

Meteorologische instrumenten

In enkele publicaties wordt melding gemaakt van de aanwezigheid van ‘meteorologische instrumenten’, men vermeldde echter meestal niet welke instrumenten het betrof. Er zijn slechts twee bronnen waaruit blijkt dat er in elk geval een thermometer te zien was. In een artikel in het Rotterdamsch Nieuwsblad lezen wij dat bij deze thermometer ook een opschrift gestaan heeft betreffende temperatuurwaarnemingen in de Sint Pietersberg door de natuurkundige Jean Henri van Swinden (1746-1823)²⁹. Daarnaast heeft Leonard Schols gedurende enkele jaren, van 1893 tot 1901 temperatuurwaarnemingen gedaan in het museum³⁰.

Rondom het museum Slavante

In de gangen rondom het hierboven beschreven museum, dat ook bekend stond als ‘Salle du Mosasaurus’, bevonden zich nog diverse andere attracties die steevast bezocht werden tijdens een rondleiding en daarom tot het complex van bezienswaardigheden van het museum gerekend kunnen worden.

Kapellen

In het gangenstelsel zijn meerdere kapellen geweest. Op plattegronden van Slavante zijn er namelijk minstens vier aangegeven. Het is niet bekend hoe deze er uitzagen, behalve één waarvan ook bekend is waar deze zich bevond. En wat maakt van een gang een kapel? Enkel de aanwezigheid van religieuze tekeningen volstaat niet. Waarom men zo veel kapellen maakte, wanneer en door wie is niet duidelijk. Dat de bekende kapel in de nabijheid van de zogenaamde 'Ijzere weg' gemaakt is met het oog op bezoekers aan het museum is echter zeer waarschijnlijk. Dit valt af te lezen aan de vormgeving en kan redelijk nauwkeurig gedateerd worden in de periode waarin het museum ingericht is³¹.

Trein

De titel die deze tekening draagt luidt: "Herinnering aan de opening van den spoorweg Maastricht-Aken op 20 oktober 1853". Deze tekening is de oudst gedateerde grote afbeelding en dus ouder dan het museum Slavante.

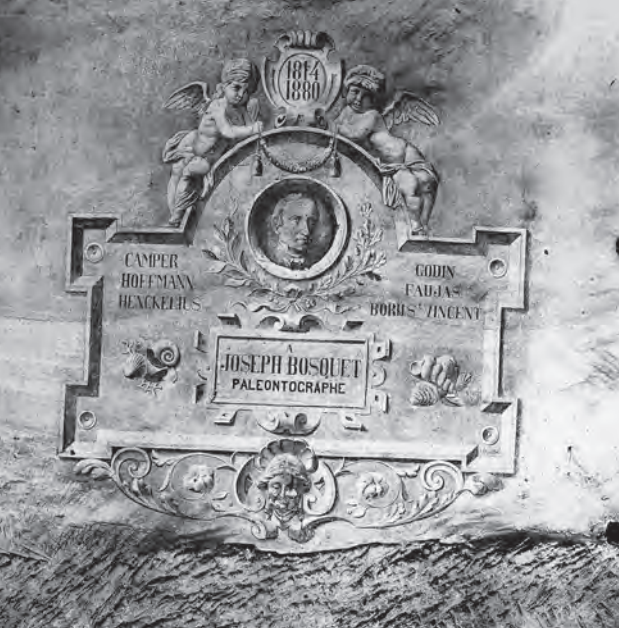
Een gezelschap van allerlei notabelen maakte per trein een feestelijke rit van Maastricht naar Aken en weer retour naar Maastricht. Hierna werd per boot een tocht naar Slavante gemaakt om de gangen te bezoeken³². Kort voor deze gelegenheid is de herinneringstekening aangebracht. Bezoekers aan het museum kregen deze tekening later ook te zien, zoals blijkt uit diverse verslagen.

Plaquette Bosquet

De Maastrichtse apotheker en paleontoloog Joseph Augustin Hubert de Bosquet (1814-1880) was een vooraanstaand natuurwetenschapper die

AFBEELDING 14: *Trein* – coll. H. Ogg

AFBEELDING 15: Joseph Bosquet – coll. H. Ogg

een uitgebreide collectie krijtfossielen verzameld had, deze bestudeerde en beschreef in publicaties. Onder paleontologen genoot hij wereldwijde bekendheid. Zo correspondeerde hij met belangrijke natuurwetenschappers als Charles Darwin. Hoewel dit nauwelijks bekend was bij zijn plaatsgenoten waren de leden van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts hier wel van op de hoogte. Vanwege zijn verdiensten voor de natuurwetenschappen werd hij in 1886³³ vereeuwigd in het museum middels een houtskooltekening door de kunstschilder en leraar aan HBS te Maastricht, Willem van der Vliet (1856-1924). Behalve het portret van De Bosquet stonden ook de namen van andere paleontologen vermeld.

AFBEELDING 16: Mammoet – coll. H. Ogg

Mammoet

Waarom Jules Sondeijker (1865-1950) een mammoet heeft moeten uitbeelden is niet duidelijk. We mogen aannemen dat de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts voor alle aangebrachte bezienswaardigheden opdracht gaf. Mogelijk heeft men de gangen rondom het museum wat boeiender willen maken met wat grotere, meer tot de verbeelding sprekende werkstukken toen men concurrentie kreeg van het museum in het gangenstelsel Zonneberg. Een mammoet is daar zeer geschikt voor, ook al valt een afbeelding van dit dier uit de toon wanneer we bedenken dat de overige attracties met betrekking tot de natuurlijke historie meestal gere-

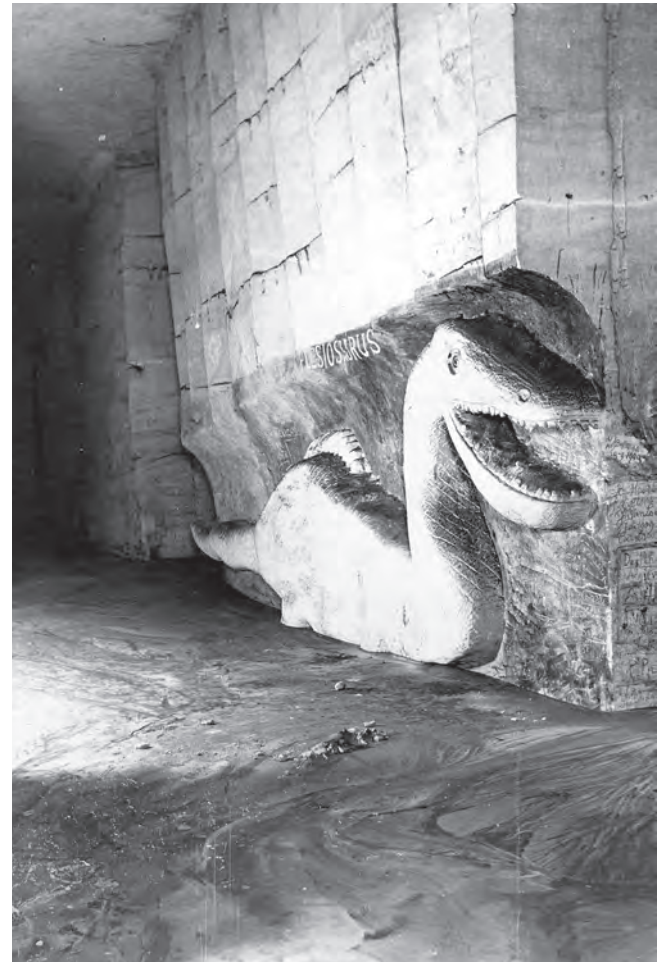
lateerd zijn aan het Maastrichts krijt. De mammoet van circa vier meter hoog was in reliëf aangebracht in een mergelwand omgeven door een eveneens uitgekapt grotachtig kader met stalactieten. De achtergrond was net als bij de overige reliëfs zwart gemaakt. Naast de mammoet was de tekst: “Elephas primigenius par J. Sondeijker” in het zwart uitgespaard. Een jaartal is niet bekend.

Plesiosaurus

Dit reliëf was van dezelfde enorme proporties als de mosasaurus, kennelijk om indruk te maken op de bezoekers. De lengte van het reliëf was circa acht meter lang bij een hoogte van ongeveer drie meter. De maker van de Plesiosaurus is waarschijnlijk Frans van de Laar geweest. Afbeeldingen van de Plesiosaurus in Slavante zijn enkel bekend uit de periode van de opvulling van de gangen met de ‘cementpap’. Doordat de Plesiosaurus half ondergedompeld leek in de opvulling werd deze ook wel ‘d’n duikboot’ (de duikboot) genoemd door berglopers.

Negendrup

Van alle bezienswaardigheden is dit de meest belangrijke geweest. In elk reisverslag en krantenartikel, waarin de betreffende schrijver de gangen van de Sint Pietersberg beschreef, wordt de drup als hoogtepunt van de rondleiding vermeld. Ook lang vóór de aanleg van het museum was dit al dé topattractie. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat het museum bewust in de nabijheid van de drup aangelegd werd. De negendrup bestond uit een dikke uitstulping in het plafond, waarschijnlijk de onderzijde van een geologische orgelpijp, die blokbrekers bewust hebben laten zitten. Van deze uitstulping viel op natuurlijke wijze elke negen seconden een drup-

AFBEELDING 17: Plesiosaurus – coll. H. Ogg

pel water omlaag. Onder de drup was een hardstenen bekken geplaatst waarin het water opgevangen werd. De schrijvers die de drup vermeldden benadrukken vaak dat het water heerlijk smaakt; de gids heeft kennelijk regelmatig een beker bij zich om de bezoekers te laten proeven. Tijdens haar bezoek aan de berg dronk koningin Wilhelmina uit een voor deze gelegenheid gemaakte, gegraveerde zilveren beker water van deze drup³⁴.

Toenmalig ingenieur der Mijnen E. van der Elst heeft nieuw aangelegde gangen, die door mergelwinning ontstaan waren, ingemeten. Deze metingen werden in het 'Register van de vordering der werken in de onderaardse steengroeven St. Pietersberg no. 1,2 en 3 gelegen in de gemeente St. Pieter' bijgehouden. In 1883 noteerde hij een meetpunt bij de "zoogenaamde Napoleons droppels", waarmee de negendrup bedoeld werd.

Eland

De eland is een mysterie. Er is een oude Ansichtkaart bekend met daarop, in het midden, een portret van Jules Sondeijker. Rond dit portret zijn vier van de door hem gemaakte werkstukken afgebeeld die hij blijkens de tekst op de kaart in de Sint Pietersberg aangebracht heeft. Het gaat om een schildpad, de mammoet, de mosasaurus en een eland. Met uitzondering van deze getekende Ansichtkaart is geen afbeelding bekend van de eland. Waarschijnlijk Jules Sondeijker deze eland aangebracht en is deze later volledig verdwenen in de opvulling van 'cementpap' van Slavante en zodoende in de vergetelheid geraakt. Ook is het mogelijk dat zich een plaatselijke instorting heeft voorgedaan of een geologische orgelpijp is leeggelopen. Wij zullen er waarschijnlijk nooit achter komen. Dat het reliëf van de eland, net als de mammoet, daadwerkelijk is uitgevoerd blijkt uit een verslag van een bezoeker die in 1911 de eland noemt in

AFBEELDING 19: Ansichtkaart Sondeijker – coll. R. Heckers

een opsomming van bezienswaardigheden die hij gezien heeft³⁵.

Echogang

Een echogang behoorde vaak tot de bezochte attracties. In de Sint Pietersberg waren meerdere gangen bekend waar een echo mogelijk was³⁶. Het is daarom niet duidelijk om welke gang het ging, en of het steeds dezelfde echogang betrof. Wel is het waarschijnlijk dat er één in de directe omgeving van het museum te vinden was. Op de bekende plattegrond in 1748, getekend door de Franse legeringenieur Claude-Felix Masse (1712-1786), staat in het inganggebied achter het klooster van Slavante een echogang aangeduid.

Hemel en hel

Een andere attractie die vaak vermeld wordt is de belevenis van de totale duisternis die in de gangen heerst. De gids liet zijn bezoekers staan bij een grote pilaar waar hij vervolgens omheen liep en de angstige toeristen in het donker achterliet. De plek waar de bezoeker deze bange momenten beleefde is door sommige schrijvers 'de Hel' genoemd. Dit kon natuurlijk elke grote pilaar in het stelsels zijn, maar het lijkt er op dat men daar een vaste plaats voor had. Deze moet dicht bij een gang gelegen hebben waar de twaalf apostelen afgebeeld stonden, hetgeen 'de Hemel' genoemd werd.

De bijzondere ervaring van absolute duisternis is ook heden ten dage

een verrassing waar bezoekers aan een onderaardse kalksteengroeve op getraakteerd worden en één van de ervaringen die jaren later nog in hun geheugen gegrift staan.

Handtekening Napoleon Bonaparte

Diverse auteurs van reisverslagen hebben gemeld dat zij tijdens het bezoek aan de Sint Pietersberg de naam of handtekening van Napoleon Bonaparte gezien hebben. Hoewel er geen goede reden is om te twifelen aan het bestaan van de naam of handtekening, beschikken wij anderzijds over geen enkel bewijs dat Napoleon zijn naam persoonlijk op de wand

geschreven heeft. Wel weten wij zeker dat Napoleon de onderaardse gangen bezocht heeft dankzij enkele krantenberichten uit die tijd. De Franstalige krant 'Journal du département de la Meuse inférieure' berichtte haar lezerspubliek over het officiële driedaagse bezoek van Napoleon in 1803. Er staat te lezen dat na afloop van een militaire parade van het garnizoen, vroeg in de avond van 31 juni, Napoleon te paard door de Boschpoort de stad verliet voor een tocht door de buitenwerken van de vesting. De tocht eindigde bij het Fort Sint Pieter en aansluitend bezocht Napoleon ook de onderaardse mergelgroeven van de Sint Pietersberg.

26

“La parade terminée, ils s’est incontinent porté avec sa suite a la porte de Bois-le-Duc, d’où il a parcouru la fortifications de la place en remontant jusqu’au fort St. Pierre. Il a désiré voir les carrières qui règnant sous le montagne de ce nom, fameuses par leur étendue, & par les précieux objets d’histoire naturelle qui en ont été extraits. Il y a en effet pénétré a la lumière de flambeaux, &, pendant plus d’une heure, a parcouru a partie cette immense labyrinthe, ce dédale inextricable, ouvrage d’une longue suite de siècles & de plusieurs de milliers de générations, qui a toujours excité l’attentions des naturalistes & la curiosité des étrangers... du Premier Consul qui en sortant de la caverne, avait témoigné être un peu fatigué de la chaleur & des exercices de la journée”³⁷

Veel details bevat dit artikel dus niet. Het enige dat de journalist meldde is dat Napoleon ruim een uur in de berg geweest is en bij buitenkomst vermoeid was door het warme weer en het drukke programma van die dag. Napoleon, die destijds nog geen keizer was maar Eerste Consul, bezocht waarschijnlijk niet in zijn eentje de berg, maar met een entourage van onbekende omvang en samenstelling en uiteraard een of meerdere gidsen. Zijn echtgenote Joséphine en haar zoon Eugene waren er niet bij; zij bezochten de stad.

Nederlandstalige kranten geven niet veel meer prijs:

“De eerste Consul, te Maastricht zynde, heeft ook de steengroeve onder de Sint Pietersberg, bezigtigd; dan, na een wyl tyds in dezelve geweest te zyn, kwam hy terug en zette zich in het gras neder, om een weinig te ruste en zyne paarden aftewagten, welke binnen 7 of 8 minuten gereed waren en waarmede hy vertrok: sedert heeft men eene inschryving geopend, om die plaats, door het stellen van een gedenkzuil, te vereeuwigen”³⁸.

Er staat dus nergens vermeld welk deel van de Sint Pietersberg bezocht werd³⁹. In de eerder genoemde reisbeschrijvingen wordt het opschrift van Napoleon wel consequent genoemd in verband met de overige bekende bezienswaardigheden van het gangenstelsel Slavante. Hieruit kunnen wij wellicht afleiden dat Napoleon in elk geval het gangenstelsel Slavante bezocht heeft. Evenmin vermelden de krantenberichten welke ingang en uitgang gebruikt werden door het consulaire gezelschap. Er waren destijds immers verschillende mogelijkheden.

De voormalige ‘Grote Ingang’ aan de huidige Mergelweg zou theoretisch gebruikt kunnen zijn; in het verslag van de ‘Journal du département de la Meuse inférieure’ wordt immers het fort Sint Pieter genoemd als eindpunt van de tocht door de buitenwerken. De ‘Grote Ingang’ lag dichtbij het fort en was destijds goed toegankelijk. Omdat het Noordelijk gangenstelsel toneel geweest was van ondergrondse oorlogvoering tijdens de verovering van Maastricht in 1794 zou dit een voor de hand liggende keuze geweest kunnen zijn.

Het is niet uitgesloten dat het gezelschap ook het fort Sint Pieter bezocht heeft (al wordt dat nergens vermeld), en men zou dan zelfs de wenteltrap van het fort gebruikt kunnen hebben om het gangenstelsel te betreden. Onmogelijk of onlogisch is dit allemaal in het geheel niet: een onder-

grondse tocht die de gehele Sint Pietersberg doorkruiste, beginnende in het fort Sint Pieter is, zoals wij eerder al zagen, reeds beschreven in 1708. In 1803 moet een bergtocht die in het Noordelijk gangenstelsel begon en eindigde in Slavante nog steeds mogelijk geweest zijn.

De ingang, die echter het meest voor de hand ligt, is de voormalige ingang achter de kerk van Sint Pieter. Dit was immers de gebruikelijke ingang voor rondleidingen in die dagen en wellicht ook beter geschikt voor een groter gezelschap. Napoleon zou dan, zoals destijds gebruikelijk, via hoofdwegen door het huidige Zonneberg naar Slavante gelopen zijn om de uitgang achter het klooster van Slavante te gebruiken. Daar zou Napoleon met zijn gevolg dan op hun paarden gewacht hebben, die zij bij de ingang achter de kerk achtergelaten hadden. Deze kortere route komt ook beter overeen met een tijdsduur van één uur die genoemd wordt in de krantenartikelen. We hebben geen enkele zekerheid dat Napoleon zijn naam eigenhandig in Slavante op een muur geschreven heeft. Onmogelijk of uitgesloten is daarentegen totaal niet. Het valt echter ook niet uit te sluiten dat de gidsen later zelf iets op de muur geschreven hebben. De gidsen toonden deze naam, authentiek of vals, heel graag aan de bezoekers. Het was één van de hoogtepunten van de rondleidingen die later volgden. Maar hetgeen zij toonden was uiterst twijfelachtig. Onderstaande beknopte opsomming van enkele ooggetuigenverslagen toont aan dat Napoleons naam of handtekening, authentiek of niet, al vrij kort na zijn bezoek grondig vernield is door een Pruisisch officier.

- Johanna Schopenhauer, 1828: *“Opschrift Napoleon bijna verdwenen.”*⁴⁰
- H.J. Versfelt, 1839: *“Opschrift napoleon weg door Pruisische ‘lafbek’... later nieuw aangebracht.”*⁴¹.
- L. Caumartin, 1862: *“De naam van Napoleon is doorgekrast, alleen het*

*versierde kader waarin zijn naam stond is overgebleven.”*⁴²

- L. Odekerken, 1863: *“Handtekening van Napoleon weggevaagd door ‘domme Pruisische officier’ met sabel”*⁴³,
- M. Beversluis, 1894: *“De naam van Napoleon is ‘half uitgewischt’.”*⁴⁴,
- H. Knippenberg tot slot, vermeld in 1912 slechts dat het opschrift te bekijken is en maakt geen melding van een beschadiging.⁴

Het opschrift werd na beschadiging dus steeds hersteld of zelfs in zijn geheel opnieuw op de wand aangebracht. Al vrij vroeg moet er weinig meer van het originele opschrift overgebleven zijn.

Een ander document geeft misschien iets meer informatie over de aard van het opschrift zelf. Een artikel uit 1840 over de onderaardse kalksteengroeven uit een Belgische publicatie⁴⁶. De schrijver doet uitgebreid verslag van een bezoek aan ‘La grotte de Saint-Pierre’. Naast de gebruikelijke bezienswaardigheden van Slavante werd hem ook de plek getoond waar Napoleon de eerste drie letters van zijn naam heeft geschreven:

“(…) ou l’empereur inscrivit les premières lettres de son nom: Nap., ce qui était souvent sa signature.”

De gids vertelde dus dat Napoleon zijn gebruikelijke handtekening gebruikte. De handtekening van Napoleon is tegenwoordig overbekend van de vele brieven, orders en andere documenten die hij ondertekende. Zijn handtekening was behalve de eerste drie letters vaak inderdaad niet leesbaar en eindigde zoals vele handtekeningen in een onleesbare krabbel. De Pruisische officier zou volgens de gids woedend zijn geworden bij het zien van de drie letters en vervolgens met zijn sabel het opschrift uitgeveegd hebben.

AFBEELDING 20: Plattegrond Zonneberg – J. Caris

Vanaf haar oprichting was museum Willems I onafgebroken toegankelijk, tot januari 1990. De gang waarin het museum is ingericht moest in die maand afgesloten worden vanwege de voortschrijdende afgraving door de ENCI. Het museum ligt namelijk deels binnen de concessiegrens van de cementfabriek. Aanvankelijk werd het museum nog gespaard door in een wijde boog eromheen de mergel af te graven, later werd alsnog besloten ook dit deel aan de cementproductie op te offeren. De gang van het museum werd afgesloten bij wijze van veiligheidsmaatregel; de afgraving zou de museumgang aansnijden. In juli 1999, nadat de gang door de afgraving al een tijdje aan de openlucht blootgesteld was, is een tweede muur tussen het gangenstelsel en de open groeve geplaatst om het restant

van de museumgang en de daar aangebrachte bezienswaardigheden tegen weersinvloeden te beschermen⁴⁷.

Ondanks de ver van de ingang verwijderde ligging van dit museum gingen de gidsen er tot kort voor de afsluiting in 1990 met bezoekers nog wel eens naar toe, ook al bevond het museum zich door jarenlang vandalisme in een afgetakelde staat. Alle tekeningen waren ernstig beschadigd en er stond veel ontsierende graffiti. Hoewel vandalisme in onderaardse kalksteengroeven een hardnekkig probleem is, en van alle tijden, is in het

Museum Willems in Zonneberg

Het museum dat wij heden ten dage het best kennen is het museum in het gangenstelsel Zonneberg. Dit museum bestaat uit twee delen op afzonderlijke locaties. Eén locatie bevindt zich niet ver vanaf de huidige ingang van Zonneberg. De andere, de hoofdlocatie, is aangelegd dichtbij de schacht. Omwille van overzichtelijkheid noem ik de hoofdlocatie bij de schacht museum Willems I. De locatie bij de ingang noem ik museum Willems II.

Zonnebergstelsel vooral vanaf de jaren zestig tot begin jaren negentig van de vorige eeuw veel schade aangericht.

Na bovengenoemde afsluiting in 1990 is het museum nog twee keer geopend en wederom afgesloten, namelijk in februari en augustus 1997. De aanleiding voor deze tijdelijke opening was het veilig stellen van één van de bezienswaardigheden, waarover later meer. Na deze reddingsoperatie werd de toegangsmuur weer dichtgemetseld en het museum bleef wederom lange tijd hermetisch gesloten.

Het museum is uiteindelijk door de Vereniging Natuurmonumenten in het kader van de Regeling Recreatief Berglopen heropend in juni 2016 zodat dit stukje berg weer toegankelijk is voor bezoek. Bij deze gelegenheid is de muur, die het museum afsloot, netjes afgewerkt en voorzien van een opening die met een ijzeren traliehek afgesloten kan worden. Boven deze toegang is in reliëf de tekst 'museum' aangebracht.

Het museum stond vanaf haar oprichting bekend als het Museum (van) Willems. Nicolaas Willems (1858-1935) was landbouwer en bewoonde als pachter de hoeve Zonneberg. Vanaf 1890 had Willems vergunning van Gustaaf Maielle, eigenaar van de hoeve en van grote stukken land in de omgeving, om de Sint Pietersberggroef nr. 2 te ontginnen. Willems was beheerder en opzichter⁴⁸.

De eerste pachter van hoeve Zonneberg, en dus voorganger van Willems, was Jean Duchateau. Deze had toestemming gekregen een nieuwe toegang tot het gangenstelsel aan te leggen ten behoeve van de mergelwinning. De werkzaamheden aan deze nieuwe ingang begonnen in 1880 maar lagen vervolgens geruime tijd stil. Pas in 1897 zou de Willems, als opvolger van Duchateau, de nieuwe ingang onder hoeve Zonneberg voltooiën en verbinden met de rest van het gangenstelsel.

AFBEELDING 21: Ingang Zonneberg 1907 – coll. J. Caris

Wanneer het museum ingericht werd is niet met exacte datum bekend, maar kan met zekerheid geplaatst worden in het jaar 1902. In november 1901 schreef Jules Sondeijker namelijk in een brief aan de hoofdingenieur van het Staatstoezicht der Mijnen:

“Aangezien het seizoen gunstig is tot het stellen mijner bezichheden, zoo neem ik bij deze beleefd de vrijheid mij tot Ued te wenden om te vernemen, of het aangewezen gedeelte in de St. Pietersberg tot het inrichte voor een Museum als vastgesteld blijft, zoo ja, mag ik Ued dan beleefd verzoeken mij, of den Heer Willems van Sonnenberg een antwoord van Ued te laten toekomen om met hetzelfde een aanvang te kunnen nemen. J. Sondeijker”⁴⁹

Kennelijk was dit al eerder uitvoerig besproken en vroeg Sondeijker om een bevestiging van de gemaakte afspraken. In december van datzelfde jaar vroeg Sondeijker nogmaals per brief om toestemming met de werkzaamheden een begin te maken⁵⁰. Een brief waarin de hoofdingenieur zijn antwoord formuleerde is niet bekend. De oudste bezienswaardigheid in het museum is gedateerd maart 1902. Hierdoor kunnen we aannemen dat de hoofdingenieur zijn toestemming verleend heeft en de inrichting van het museum een aanvang genomen in 1902. Uit de genoemde correspondentie kunnen wij ook afleiden dat het museum voortkwam uit een nauwe samenwerking tussen Nicolaas Willems en Jules Sondeijker, die dus meer was dan enkel een decorateur van het museum.

Vóór 1902 leidde Nicolaas Willems al bezoekers rond in het gangenstelsel Slavante, tot zeer groot ongenoegen van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts die beslist niet blij waren met de concurrentie van Willems. De aanleg van de nieuwe ingang onder de hoeve Zonneberg maakte het Willems een stuk gemakkelijker bezoekers rond te leiden en een eigen museum in te richten. Uit diverse bewaard gebleven stukken blijkt dat de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts bij monde van haar voorzitter Leonard Schols alles geprobeerd heeft om Willems te dwarsbomen⁵¹. Het geschil werd na het overlijden in 1902 van Leonard

Schols voortgezet door de even felle eigenaar van de gangen waar het museum ingericht was, Edmond Crets. Dit dispuut werd niet alleen via de gemeentelijke overheid uitgevochten, maar zelfs via advertenties in de lokale krant waarbij men op beleefde wijze elkaars goede reputatie probeerde te besmeuren.

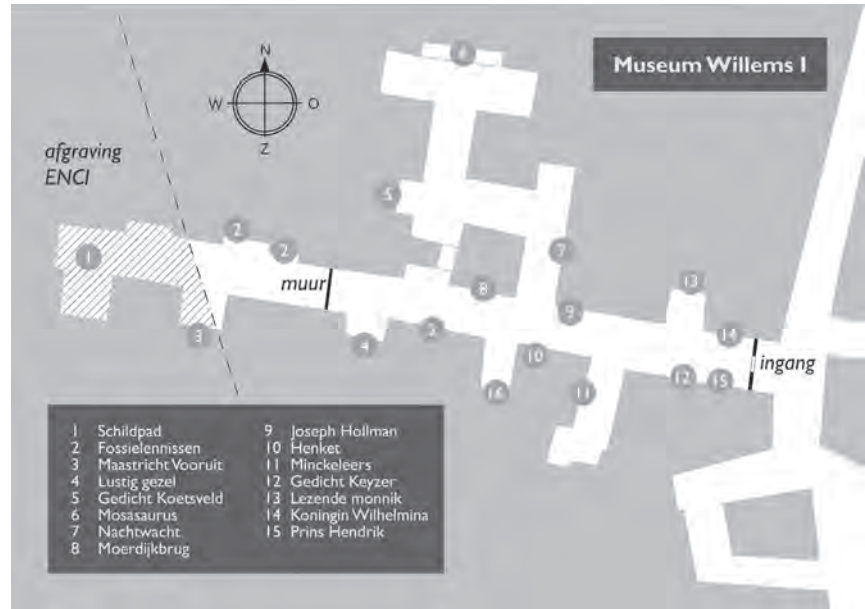
Jaren later sloot Maria Crets-Straetmans als eigenaresse van het Museum Slavante een overeenkomst met exploitant Willems. Deze voorzag in harmonieuze samenwerking en gezamenlijke exploitatie van de beide musea vanaf 15 juli 1910. Toen de ENCI in 1921, na aankoop van de eigendommen van Maria Crets-Straetmans in Slavante haar afgravingen uitbreidde, kwam zij met Gustaaf Maielle, eigenaar van het museum, overeen dat alleen het museum Willems open bleef⁵².

Nicolaas Willems overleed in 1935. Hij maakte dus niet meer mee dat op 1 juni 1941 de ENCI vergunning gaf aan de VVV Maastricht om het gangenstelsel te exploiteren als toeristische attractie. De feestelijke officiële opening vond plaats op 26 juli van datzelfde jaar⁵³.

Terwijl het museum Slavante enigszins een educatief karakter had, was het museum van Nicolaas Willems overduidelijk een commerciële onderneming. De academicus en vrijetijdspaleontoloog Schols beschikte over de nodige kennis van zaken en kon zodoende een, volgens de toenmalige opvattingen, wetenschappelijk verantwoord museum inrichten. De landbouwer Willems op zijn beurt had schijnbaar lukraak wat bezienswaardigheden uit het museum Slavante gekopieerd en aangevuld met wat mooie tekeningen. Zijn museum was evenwel een succes. Om Zonneberg te kunnen inrichten en onderhouden heeft Willems zelfs een nieuwe vereniging opgericht: Société des Amis de Chant, Grottes et Beaux-Arts', waarover verder niets bekend is.

AFBEELDING 22: Plattegrond museum Willems 1 – J. Caris

De hoeve Zonneberg, ook aangeduid als ‘het landhuis’, was het zenuwcentrum van de exploitatie van Zonneberg. Hier werden de olielampen en carbidlampen bewaard en fossielen, Ansichtkaarten en entreebewijzen verkocht. De toegangskaarten waren ook op andere plaatsen te koop, maar waren beslist niet goedkoop. In 1912 kostte een kaartje voor het bezoek aan de groeve twee gulden voor de eerste bezoeker in een gezelschap. Elke daaropvolgende persoon betaalde vijftig cent. Dat was inclusief gids en licht. Ter vergelijking; voor twee gulden kon men in 1912, volgens advertenties in diverse kranten, een goed paar kinderschoenen kopen, of een herenjas, een carbidlamp of een hotelovernachting inclusief ontbijt.

Over het gebruik van carbidlampen wordt in een artikel in de Limburger Koerier 1905 gemeld dat Edmond Crets deze aanschafte in het jaar daarvoor, dus in 1904:

“De harstoortsen zijn door doelmatige acetylène-fakkels vervangen (...) Dat de lichte zomertoiletjes der dames door den walm der toortsen eenigszins werden besmeurd, kan niet meer voorkomen. Door de nieuwe fakkels is dit inconveniënt weggenomen.”⁵⁴

Nicolaas Willems geeft in dezelfde periode juist de voorkeur aan olielampen:

“De gids ontsteekt eene petroleumlamp, op een houten staak geplaatst, en vervangende de vroegere fakkels welke fantastischer waren, doch verschrikkelijk walmden en menig damestoiletje bedierven. Toch heeft hij voor ‘t geval lamp of petroleum hem in den steek zouden laten, nog zo een fakkel bij zich, en geloof mij vrij, hij in linker- of rechterzijak een voorraad lucifers van heb ik jou daar geborgen heeft. Acetyleenlampen voldoen om den reuk nog niet al te best, hoewel men die ook in ‘t landhuis bewaart’.”⁵⁵

AFBEELDING 23: Maastricht Vooruit – coll. R. Heckers

Het museum Willems I bestaat uit een lange rechte gang met enkele zeer korte doodlopende zijgangetjes en twee zijgangen die wat dieper doordlopen en, doordat deze verbonden zijn, een pilaar vormen. Doordat er slechts één toegang tot het museum bestaat is er, net als in het museum Slavante, sprake van een besloten ruimte. In het museum waren de wanden voorzien van tekeningen, reliëfs en andere bezienswaardigheden. Het museum was afgesloten met een muur met daarin een deur of poortje. Sporen aan het begin van de gang laten zien waar deze afsluiting precies gestaan heeft. Hoe deze er uit gezien heeft is niet bekend.

Aan de exploitatie van het gangenstelsel Zonneberg en het museum door Nicolaas Willems kwam een einde in 1941⁵⁶. Hierna werd deze

toeristische exploitatie voortgezet door de VVV Maastricht. Na deze wisseling van exploitant zijn er nog enkele nieuwe bezienswaardigheden aangebracht in het gangenstelsel en in het museum. De hierna volgende bespreking van de onderdelen in dit museum is, voor zover mogelijk, in chronologische volgorde weergegeven. Echter, alleen de bezienswaardigheden aangebracht gedurende de exploitatie door Willems tot aan overname door de VVV Maastricht in 1941 zijn in dit overzicht opgenomen. Tekeningen die daarna aangebracht zijn worden geheel buiten beschouwing gelaten. De reden is de inrichting van het museum te reconstrueren zoals Nicolaas Willems dit tot stand heeft gebracht, zeg maar de oorspronkelijke toestand. Als eerste bekijken wij museum Willems I.

De bezienswaardigheden van het museum Willems I

Gedicht Keyzer

Dit betreft het oudst gedateerde werk in het museum Willems I. Het is een gedicht, gesigneerd: 'Joseph Keyzer, Maestricht, 2 maart 1902'. Joseph Keyzer (1877-1944) was een zakenman, destijds bevriend met Fons Olterdissen en medeauteur van de operaparodie: 'de Kapitein van Köpenick'⁵⁷. Het is een vergeten lofdicht op het gangenstelsel. De tekst is behoorlijk groot en is op een foto slecht leesbaar. Vandaar geen afbeelding, maar enkel de tekst:

*Dit is het sombre graf der oude wereldzee
Waarin een dierenschat der oudheid ligt bedolven
Sinds tijden, toen dit land bedekt werd door de golven,
Die 't onbekend hoever, bespoelden; vooral zee
De aardkloot in zijn loop door een geheimvol keeren,
De waatren dezer zee wist van het land te weren*

*En deze berg van slib, door vele eeuwen heen,
Gehard werd tot een klomp van vasten mergelsteen.*

*De eerste volkren reeds, die dezen grond betraden,
Ontdekten er den steen en vingen aan met delven,
En heel het nageslacht groef immermeer gewelven,
Waardoor in 't ingewand een doolhof is ontstaan,
Van gangen, hoog en breed, doch eenzaam en verlaten,
Een onderaardsche stad met duizendtallen straten,
Doch waar men vruchtloos zoekt naar mensch, dier of huis;
Zij dient alleen tot woon der schuwe vledermuis.*

Maastricht Vooruit

Dit zeer bekende reliëf is gemaakt door Jules Sondeijker. Het jaartal 1899, dat in het reliëf is aangebracht, wordt vaak genoemd als het jaar waarin Sondeijker het gemaakt zou hebben. Dit is niet juist. Sondeijker signeerde zijn werk in de berg altijd, maar dateerde het vrijwel nooit, zeker niet in het werkstuk zelf. Het jaartal 1899 is het jaar waarin de Vereniging Maastricht Vooruit werd opgericht als 'Maastricht Attractions'⁵⁸. Een datering van 1902 is waarschijnlijker en wordt ondersteund door de datering van andere werken in het museum en door de correspondentie met het Staatstoezicht der Mijnen. Daarnaast is in het museum ook een opschrift van Jules Sondeijker met het jaartal 1902 bekend.

Het reliëf is op initiatief van de Vereniging tot Redding van de Sint Pietersberg in februari 1997 uitgezaagd. Het museum was toen al jaren dichtgemetseld. De muur werd opengebrouwen om de werklieden, Henri en Gerard Hardy, de gelegenheid te geven een steiger te bouwen en met ketting- en handzagen het reliëf zorgvuldig in handelbare blokken

AFBEELDING 24: Schildpad – coll. J. Caris

uit de muur te verwijderen. Na afloop van de werkzaamheden werd de muur weer dichtgemetseld, maar de blokken van het reliëf bleven in het museum liggen, tot het moment waarop het in augustus 1997 op een veilige plaats in Zonneberg als een puzzel samengevoegd kon worden. Het reliëf bevindt zich sindsdien vooraan in het stelsel. De reden van deze verplaatsing was de naderende afgraving van het museum Willems I, die het reliëf bedreigde.

Schildpad

De schildpad in dit museum is nog lange tijd te zien geweest. Van een oude foto, waarop Nicolaas Willems poseert bij het beeldhouwwerk,

AFBEELDING 25: Jezus in de tempel – coll. J. Caris

weten wij precies hoe het er ooit uitgezien heeft. Deze schildpad was niet uit één stuk mergel gehouwen, maar uit kleinere blokken samengesteld. Het was op een vrij hoog voetstuk geplaatst waardoor het geheel bijna twee meter hoog geweest moet zijn. Op het voetstuk stond vermeld: 'Chelonia Hofmanni. Par J. Sondeijker'. Helaas hebben vandalen het vernield gedurende de jaren dat het gangenstelsel niet afdoende afgesloten was. Hoewel het idee van een schildpad afgekeken was van die in het museum Slavante, zag zij er toch anders uit. Restanten van de schildpad zijn nog lang als een onherkenbare stapel mergelblokjes blijven liggen. De plek waar de schildpad gestaan heeft is tegenwoordig afgegraven.

AFBEELDING 26: De Nachtwacht – coll. J. Caris

Jezus in de tempel

Jules Sondeijker tekende hier een bijbels tafereel dat hij 'Jezus in de Tempel' noemde. Na het nodige speurwerk bleek dat Sondeijker hier een bestaand schilderij gekopieerd heeft. Het origineel heet 'Der Jezusknabe im Tempel', een olieverfschilderij door de Duitse kunstenaar Heinrich Ferdinand Hofmann. Het werk is gedateerd 1881 en bevindt zich in de Gemäldegalerie Neue Meister te Dresden. De houtskooltekening is niet gedateerd.

De Nachtwacht

Deze tekening aan de hand van Jules Sondeijker heeft nauwelijks

toelichting; een levensgrote kopie van de Nachtwacht die Rembrandt van Rijn schilderde tussen 1639 en 1642. Deze kopie is bijna even groot als het origineel in het Rijksmuseum van Amsterdam. De tekening is, zoals de meeste tekeningen van Sondeijker, niet gedateerd. Zoals alle andere tekeningen is ook deze aanzienlijk beschadigd als gevolg van vandalisme. Vereniging Natuurmonumenten, Maastricht Underground en Stichting Recreatief Berglopen hebben besloten het gehavende werkstuk te laten opknappen door Stichting Restauratie Atelier Limburg. De financiering hiervan kwam behalve van de initiatiefnemers ook dankzij steun van het Elisabeth Strouven Fonds en DSM. De werkzaamheden begonnen in oktober 2018 en werden afgerond in juni 2019. In die maand werd de gerestaureerde tekening feestelijk gepresenteerd.

Mosasaurus

Natuurlijk wilde Nicolaas Willems ook een enorme mosasaurus tentoon-

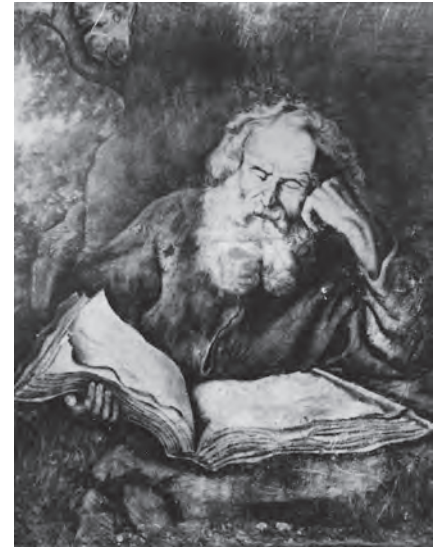
AFBEELDING 28: *Lezende monnik*
– coll. J. Caris

stellen. Deze mosasaurus is door Jules Sondeijker in reliëf uitgekapt aan het einde van een doodlopende gang. Evenals het voorbeeld in Slavante lijkt dit dier meer op een fantasiekrokodil dan op een mosasaurus. Het reliëf is minder groot, maar wel dieper in de steen uitgehakt. Hierdoor is het mogelijk de mosasaurus te beklimmen. Vele bezoekers hebben zich op foto laten vastleggen terwijl ze op de mosasaurus zaten.

Lezende monnik

Jules Sondeijker heeft deze houtskoolkopie naar het voorbeeld van een 17e eeuwse schilderij gemaakt. Het origineel heet 'De heremiet' en is geschilderd door Salomon Koninck in 1643. Het olieverfschilderij bevindt zich in Dresden in de Gemäldegalerie Alte Meister. Deze houtskooltekening is niet gedateerd.

AFBEELDING 27: *Mosasaurus* – coll. J. Caris

Afbeelding 29: Minckelers – coll. J. Spee

Afbeelding 30: Joseph Hollman – coll. J. Spee

Afbeelding 31: Nicolaas Henket – coll. J. Spee

Portret Minckelers

Alexander Simays (1866-1944) en Hendrik van der Veur (1875-1944) tekenden in 1904 enkele portretten van bekende Maastrichtenaars, wier naam en faam tot buiten Maastricht reikte. Johannes Petrus Minckelers (1748-1824) was natuurkundige en chemicus. Hij was hoogleraar aan de universiteit van Leuven. Bij het grote publiek is Minckelers bekend vanwege zijn ontdekking van steenkoolgas en de toepassing daarvan als lichtgas⁵⁹.

Portret Joseph Hollman

Onder dit portret staat geschreven: “Joseph Hollman, geboren te Maastricht, wereldberoemd violoncellist”. Toen Simays en Van der Veur dit portret in 1904 tekenden was Joseph Hollman inderdaad al wereldberoemd; zij overdreven geenszins. Hollman leefde in 1904 in Parijs en werd door zijn tijdgenoten als misschien wel de beste cellist ooit gezien. Zijn faam reikte wereldwijd en hij werd gevraagd voor optredens tot in de Verenigde Staten en Japan toe. Behalve eerste cellist bij de belangrijkste orkesten van zijn tijd was hij tevens componist. Hij over-

AFBEELDING 32: Moerdijkbrug – coll. J. Spee

leed te Parijs in 1926, maar is in Maastricht begraven⁶⁰.

Portret Nicolaas Hubertus Henket

Toen Simays en Van der Veur dit portret tekenden in 1904 was Henket pas enkele maanden eerder overleden. Nicolaas Henket (1829-1904) was als ingenieur betrokken bij veel waterbouwkundige werken door heel Nederland en in Nederlands-Indië. Hij werd later benoemd als hoogleraar aan de Polytechnische school in Delft.

Moerdijkbrug

Simays en Van der Veur tekenden in 1904 niet enkel het portret van Johannes Gregorius Van de Bergh (1824-1890), maar tekenden ook de Moerdijkbrug. Dit bouwwerk is onder zijn leiding als hoofdingenieur van Staatsspoorwegen tot stand gekomen. De Maastrichtenaar Van de Bergh bekleedde onder andere de functie van minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid in de jaren 1883-1887. In Maastricht en omgeving zijn nog steeds bouwwerken te vinden die hij ontwierp, zoals de spoorbrug over de Maas.

Lustige gezel

Volgens het bijschrift stelt deze afbeelding een vrolijke, drinkende jongeman voor, getekend door Joh. (Johannes) Maielle in 1908. Mogelijk

was deze Johannes Maielle familie van Gustaaf Maielle, de eigenaar van hoeve Zonneberg en delen van het gangenstelsel. De afbeelding in het museum is waarschijnlijk getekend naar een voorbeeld. Herbergscènes en andere taferelen met vrolijk drinkende mensen waren een geliefd thema bij 17e eeuwse genreschilders, er zijn talloze vergelijkbare voorbeelden te vinden van bekende schilders als Jan Steen en Frans Hals.

Gedicht Cornelis van Koetsveld

Menig berggids heeft dit gedicht voorgedragen aan zijn of haar bezoekers. Het origineel bevond zich zoals wij eerder al zagen in het museum

AFBEELDING 33; Een lustig gezel – coll. J. Spee

AFBEELDING 34; Gedicht Koetsveld – coll. J. Spee

Slavante. Wanneer deze tekst in het museum Willems I is gemaakt is onbekend.

Ondanks de bewering van David van Schaik⁶¹ dat de dichter Cornelis van Koetsveld zelf zijn gedicht hier op de muur tekende, kan dit onmogelijk juist zijn. Zoals wij eerder zagen bezocht Van Koetsveld in 1848 Slavante. De gang van het museum Willems bestond toen nog niet. De oudst bekende opschriften van de blokbrekers die de gang maakten waarin later het museum aangelegd werd dateren van 1873. De gang is door blokbrekers uit Kanne gemaakt, die ook de gangen in de omgeving maakten. Door de opschriften van die omringende gangen te bestuderen, kunnen wij vaststellen dat de gang van het museum niet veel ouder zijn kan zijn dan 1873.

Nissen met fossielen

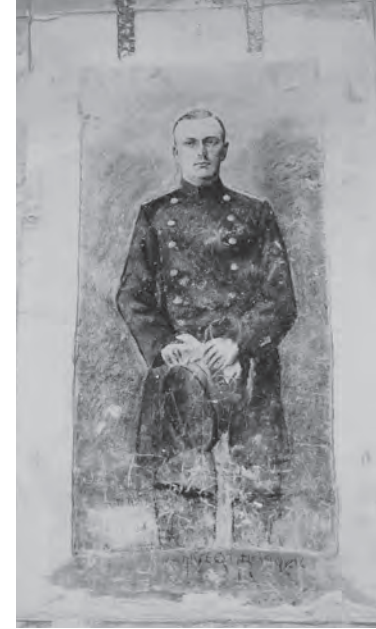
In de hoofdgang waren meerdere rechthoekige nissen uitgekapt. Waarschijnlijk om een collectie fossielen uit te stallen. Wat betreft de omvang, soorten, aantallen en of deze enige wetenschappelijke waarde hadden is onbekend. Evenmin is bekend hoe en wanneer deze verdwenen zijn. In 1942 waren er nog fossielen te zien volgens Van Schaik in zijn boekje over de Zonneberg⁶². In het museum Slavante werden, zoals wij eerder zagen, ook fossielen getoond die later, in 1927, in de collectie van het Natuurhistorisch Museum te Maastricht beland zijn. Het is niet ondenkbaar dat enkele van de, uit wetenschappelijk oogpunt, minder interessante fossielen uit het museum Slavante hierheen gebracht zijn, toen de ENCI de gangen van Slavante begon te vullen met de 'cementpap'.

Portretten Wilhelmina en prins Hendrik

De eerste tekeningen, die de bezoekers zagen wanneer zij het museum betraden, waren de portretten van koningin Wilhelmina en prins Hendrik.

AFBEELDING 35: Koningin Wilhelmina – coll. J. Caris

AFBEELDING 36: Prins Hendrik – coll. J. Caris

Ze zijn niet gesigneerd en niet gedateerd. De tekeningen zijn gemaakt naar een fotografisch dubbelportret uit 1900. Overeenkomsten in stijl en gebruikt materiaal doet vermoeden dat Sondeijker deze portretten tekende. Ook de aanwezigheid van koninklijke portretten is afgekeken van het museum Slavante: daar had men immers ook een koninklijk portret. Deze twee portretten zijn mogelijk aangebracht naar aanleiding van het koninklijk bezoek aan Slavante op 16 juni 1903. Op een gemetselde mergelstenen boog in de ingang van Zonneberg is bij die gelegenheid ook een tekst aangebracht ter herinnering van het koninklijk bezoek aan

AFBEELDING 37: Plattegrond museum Willems II – J. Caris

dit museum waren eveneens terug te vinden in het museum Slavante. De bedoelde bezienswaardigheden zijn dus deels gekopieerd. Dit deel van het gangenstelsel lag destijds enigszins geïsoleerd waardoor het, net als het museum Slavante en de hoofdlocatie van het museum Willems, een min of meer besloten geheel vormde. Er waren voldoende voor toeristen bedoelde tekeningen aangebracht om als een zelfstandig museum te kunnen fungeren. Hoewel deze locatie nog steeds toegankelijk is en regelmatig door vele toeristen onder leiding van gidsen, evenals berglopers⁶³, bezocht wordt, zal het doorgaans niet als museum herkend of als zodanig benoemd worden.

Wat was nu de bedoeling van Nicolaas Willems? Waarom op twee locaties een museum inrichten? Was het plan twee aparte musea in te richten of moeten wij deze twee locaties

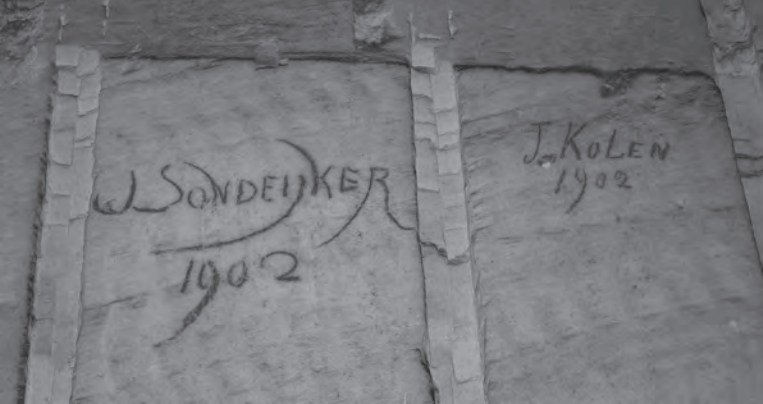
Slavante. Deze tekst is heden ten dage niet meer zichtbaar vanwege de betonconstructie, die daar in 1993 is aangebracht.

Het museum Willems II

Niet ver van de huidige ingang van Zonneberg is een grote concentratie aan bezienswaardigheden te vinden. De meeste daarvan zijn gemaakt door dezelfde makers, die museum Willems I inrichtten en in dezelfde periode. Aangezien Nicolaas Willems de enige exploitant van Zonneberg was moet hij ook de opdrachtgever geweest zijn. Een aantal elementen uit

in Zonneberg als één geheel zien? Heeft hij eerst het ene en later het andere ingericht?

De twee oudst gedateerde bezienswaardigheden in de twee musea dateren beide van 1902, het ene van januari, het andere van maart. In beide musea werd dus vrijwel gelijktijdig begonnen met het aanbrengen van bezienswaardigheden. In beide locaties werd vervolgens gewerkt tot in 1904. Het ligt daarom voor de hand dat Willems beide musea volgens vooropgezet plan inrichtte. Ook aan de hand van de oorspronkelijke inrichting van de musea kunnen wij zien dat ze volgens plan als een geheel zijn ingericht; ze vullen elkaar aan, er zijn geen attracties dubbel aangebracht.

AFBEELDING 38: Opschrift 1902 – coll. J. Caris

Het museum Willems II bereikte men via de huidige ingang Zonneberg. Het ingangsg gebied zag er ten tijde van de inrichting van de musea echter anders uit dan wij tegenwoordig gewend zijn. De totstandkoming van de huidige ingang is door Kevin Amendt onderzocht en gedetailleerd beschreven in een artikel in SOK-Mededelingen⁶⁴. Hierdoor kennen wij de situatie van het ingangsg gebied in 1902.

De manier waarop wij tegenwoordig via de kortste weg snel vanaf de ingang naar het museum Willems II kunnen lopen was destijds niet mogelijk. Een aanzienlijk deel van de gangen, die wij nu gebruiken, bestonden in 1902 immers nog niet, zoals wij kunnen lezen in het artikel.

De verbinding tussen de nieuwe ingang onder hoeve Zonneberg en de rest van het gangenstelsel kwam weliswaar in 1899 tot stand, de doorgang werd echter versperd door een gemetselde muur. Deze muur werd aangelegd in opdracht van de Société des Amis des Sciences, Lettres et Arts om Willems te beletten het museum Slavante te bezoeken. Onder een naastgelegen perceel werden daarom nieuwe gangen aangelegd

► AFBEELDING 39: Namaakdrup – coll. J. Caris

om de versperring te omzeilen. Op een plattegrond, die Kevin Amendt bij zijn artikel voegde, heeft hij de vorderingen van de werkzaamheden in het ingangsg gebied met behulp van jaartallen aangegeven. Dit biedt ons de mogelijkheid een momentopname te maken van het ingangsg gebied in het jaar 1902. De bedoelde plattegrond is gebruikt als basis voor een detailkaartje van het ingangsg gebied. Zoals wij kunnen zien zijn de grote tekeningen in het ingangsg gebied niet op een willekeurige plek aangebracht, maar aan een route; de enige route die Willems op dat moment met zijn publiek kon gebruiken vanaf de nieuwe ingang van Zonneberg.

De bezienswaardigheden van het museum Willems II

Namaakdrup

Terwijl het museum Slavante beschikte over de negendrup als een bijzonder ‘natuurlijk’ fenomeen, moest het museum Zonneberg een dergelijke topattractie ontberen. Willems liet zich hierdoor echter niet uit het veld

AFBEELDING 40: *Imitatie steenkolenmijn* – coll. J. Caris

slaan; met veel inspanning en enig vernuft liet hij zijn eigen negendrup maken. Deze namaakdrup is in de mergel uitgehakt door een nieuwe gang te laten uithouwen, waarin men een bult aan het plafond liet zitten. In een zijgang van de pilaar, die zich het dichtst bij de drup bevindt, is een klein kruipgangetje uitgehakt dat eindigt in het plafond boven de namaakdrup. Door langs uitgehakte voetstapjes naar boven te klimmen was het mogelijk de drup aan de bovenzijde met water te begieten. Tijdens de rondleiding drupte de drup dan ook echt, net als het origineel in Slavante. Dit is in de jaren '90 van de vorige eeuw nog getest door gidsen van de VVV Maastricht. Onder de drup lag een stuk hardsteen waar de druppels duidelijk zichtbaar op uiteen spatten.

Het staat vast dat de gang waar deze drup zich bevindt speciaal voor dit doel is aangelegd. De gang is door een bestaande pilaar gedreven en heeft een vreemde gebogen vorm, die zeer ongebruikelijk is in de Sint Pietersberg. Ook de zogenaamde 'Kanner werkwijze' is afwijkend van de gangen in de omgeving en is daardoor zichtbaar veel jonger dan de omringende zeventiende-eeuwse gangen. In naburige gangen zijn opschriften van de blokbreker Jean Kolen uit Kanne te vinden, gedateerd 1902 en 1903. Ook op de achterzijde van de pilaar, waar deze nieuwe gang in is uitgehouwen, staan in rood krijt de volgende namen: J. Sondeijker 1902 en J. Kolen 1902. Mogelijk zijn dit de werkzaamheden geweest waarvoor Sondeijker toestemming vroeg aan het Staatstoezicht der Mijnen.,

Op de wand onder de drup staat in houtskool een citaat geschreven naar de Romeinse dichter Ovidius: "Gutta cavat lapidem, non vi sed saepe cadendo". Hetgeen zoveel betekent als: "Een druppel holt een steen uit, niet door kracht, maar door vaak te vallen".

Stalactiet

De stalactiet die hier beschreven wordt bestaat niet meer. Er bestaat helaas ook geen foto van waar de stalactiet intact op staat. Deze imitatiestalactiet is verwijderd tijdens beveiligingswerkzaamheden in 1990. De constructie van deze imitatiestalactiet was even eenvoudig als briljant. In de achterwand van de kapel uit de Tweede Wereldoorlog zijn voetstapjes uitgehakt, waardoor men de nis dicht onder het plafond kon bereiken. Deze nis raakt bijna de gang waarin zich de stalactiet bevond. Een gat in de vloer van de nis kwam uit in de naastgelegen gang. Uit dit gat liet men een ijzeren ketting hangen. Deze ketting werd met metselspecie beplakt en gemodelleerd tot een fraaie stalactiet. Aan de buitenzijde werden de wand, het plafond en de stalactiet met roet zwart gemaakt, zodat het één geheel leek. Ook deze stalactiet kon aan de bovenzijde met water

begoten worden zodat tijdens de rondleiding water drupte zoals een druipsteen dat immers hoort te doen. Het gat in het plafond, waar de ketting uit hing kan men nu nog steeds duidelijk herkennen. De ketting was na ruim tachtig jaar sterk verroest waardoor het restant van de loodzware stalactiet mogelijk een risico vormde voor de veiligheid van de toeristen en de gidsen die er dagelijks onderdoor liepen. Een restant, want de stalactiet was al lange tijd niet meer intact volgens getuigenissen van oudere berglopers. Of restauratie van de stalactiet overwogen is valt niet meer te achterhalen. Evenmin is bekend of de eigenaar en gebruikers van de Zonneberg in 1990 voldoende op de hoogte waren van de geschiedenis van de Sint Pietersberg om de historische betekenis van deze namaakstalactiet te onderkennen. Waarschijnlijk niet, hetgeen een gemiste kans is. Het zou namelijk betrekkelijk eenvoudig geweest zijn, om met moderne middelen en materialen een veilige reconstructie te maken. Het was ook mogelijk geweest het restant van de stalactiet te verstevigen, zodat het veilig kon blijven hangen.

Citaat Plinius

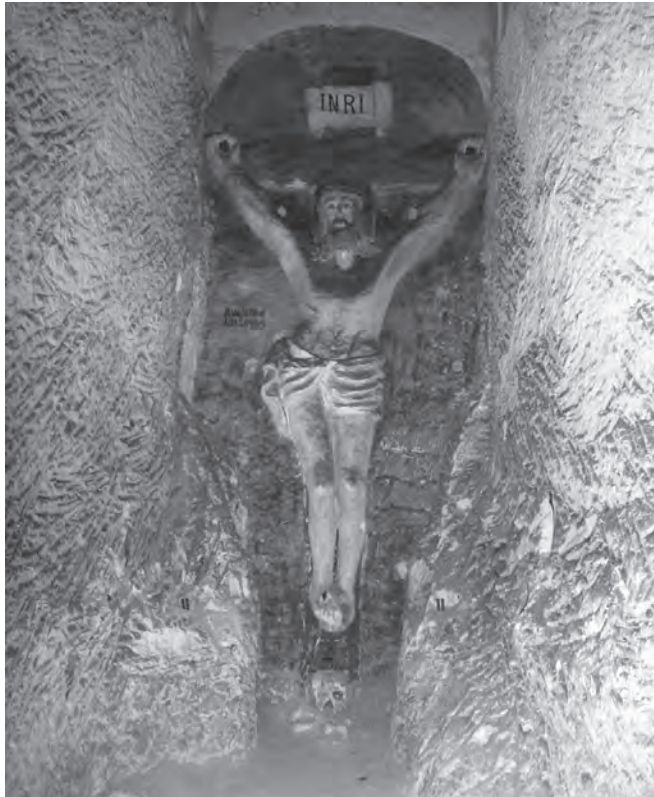
Deze Latijnse tekst is een kopie van de tekst in het museum Slavante. De versie in Slavante was een fraai opschrift dat met vaardige hand op de wand was aangebracht. De versie in het museum Willems II staat laag op de wand en is door een minder vaardig kunstenaar aangebracht. Eigenlijk is het gewoon op de wand geschreven. De tekst is zéér zwaar beschadigd en daardoor nagenoeg verdwenen. Er rest weinig meer van dan de eerste

woorden. Velen zullen dit opschrift daarom niet kennen, ook al is men er al vaak langsgelopen. De volledige tekst kennen wij dankzij foto's van het opschrift in het museum Slavante.

Steenkoolmijn

Deze imitatiemijn is ook één van de bezienswaardigheden uit het museum Slavante dat nagebootst is door Willems. De constructie en het interieur is nagenoeg verdwenen, waarschijnlijk door champignonkwekers, voor wie de constructie een sta-in-de-weg was. De huidige toestand is daarom niet meer vergelijkbaar met de oorspronkelijke situatie en hoe de imitatiesteenkoolmijn origineel uitzag is niet bekend. Ook ontbreekt

oud beeldmateriaal. Toch kunnen wij aan de hand van achtergebleven sporen in grote lijnen reconstrueren hoe deze imitatiemijn er uitgezien moet hebben.

AFBEELDING 42: Crucifix – coll. J. Caris

Twee kleine boogvormige openingen in een gemetselde mergelstenen muur aan de voorzijde gaven toegang tot de mijn. Deze mergelstenen muur staat er nog steeds, zij het niet meer compleet. Op het restant van deze gemetselde mergelstenen muur kan men nog net de laatste letters van het woord ‘steenkoolmijn’ lezen. Een eveneens gemetselde mergelstenen muur vormde aan de achterzijde de afsluiting van een kleine rechthoekige ruimte, 1,80 x 3,10 meter. Op de zijwanden zijn nog steeds sporen te zien waar deze muur gestaan heeft. De steenkoolmijn was met een schuin plafond afgedekt, gedragen door de gemetselde muren. Ook hier kunnen we nog vaag de sporen van herkennen. Dit plafond was 2,10 meter hoog aan de kant van de ingang, 1,60 meter hoog aan de achterzijde. Alle wanden aan de binnenzijde van de imitatiesteenkoolmijn waren zwart gemaakt. Deze zwarte muurdelen hebben door de jaren veel mensen uitgenodigd er een naam in te krassen. Er is in één van de wanden een diagonale sleuf uitgehakt die kennelijk een mijngang moest voorstellen. Wie goed kijkt kan in deze ‘mijngang’ en op de tegenoverliggende wand nog steeds steenkoolgruis waarnemen. Deze zwarte steenkool was bedoeld om de mijngang een enigszins realistisch aanzien te geven. Imitatiesteenkoolmijnen waren in die dagen kennelijk populair: in Valkenburg opende in 1917 de bekende imitatiesteenkoolmijn haar deuren die eveneens in een verlaten mergelgroeve ingericht is.

Ahasverus

Deze grote houtskooltekening is bekend bij iedereen die de Zonneberg bezocht heeft. Door de imposante afmetingen kan men deze onmogelijk over het hoofd zien. De titel van de voorstelling staat boven de tekening:

‘Christus voor het huis van de schoenlapper Ahasverus die hem rust weigert op zijn drempel’.

Het onderwerp van deze houtskooltekening is het verhaal van Jezus op zijn lijdensweg naar Golgotha. Jezus valt onder het kruis en wil uitrusten op de drempel van het huis van Ahasverus. Hij jaagt Christus weg, die vervolgens een vloek uitspreekt over Ahasverus de schoenlapper: hij zou tot de dag van het laatste oordeel over de wereld moeten zwerven.

Ahasverus wordt normaliter in de beeldende kunst afgebeeld als een in lompen gehulde grijsaard. Vermoeid en steunend op een wandelstaf moet hij eeuwig ronddolen. Dit thema is vooral bekend als ‘de Wandelende Jood’⁶⁵.

In de bijbel staat echter niets over dit verhaal. Pas in de middeleeuwen is dit verhaal ontstaan, net als de meeste legendes en verhalen omtrent personen uit de bijbel. Er zijn diverse versies van dit verhaal die niet zelden met elkaar vermengd worden. Deze verhalen maken deel uit van het katholieke volksgeloof. De tekening is een kopie van een olieverfschilderij uit 1894 van de Duitse kunstenaar Franz Thiele. Hendrik van der Veur en Alexander Simays tekenden deze afbeelding met houtskool. Het jaartal is om onbekende reden door onbekenden onherkenbaar gemaakt.

Crucifix

Het crucifix in Zonneberg is indrukwekkend door zijn kolossale afmetingen. Een foto van dit kruisbeeld staat alleen daarom al in elke toeristische folder. Dit crucifix is door het duo Van der Veur en Simays aan het einde van een gang uit de vaste mergel gehouwen. In de wand zijn gaten zichtbaar die gediend hebben om steigerpalen in te steken. Dit kan men

Afbeelding 44: Dierentekening – coll. J. Caris

versie gaat als volgt; Seth, de derde zoon van Adam, legt op verzoek van Adam na diens dood drie zaden in de mond van de dode voordat deze begraven wordt. Later groeien uit deze zaden de bomen die het hout leverden voor het kruis van Christus. Een iets andere versie vertelt dat op het graf van Adam later het kruis opgericht werd. Na de contrareformatie heeft de schedel een nieuwe betekenis gekregen: sinds dan staan kruis en schedel voor de overwinning op de dood door Christus' kruisdood en wederopstanding. De schedel staat dus niet, zoals men vaak hoort vertellen, voor de berg Golgotha die ook wel de schedelberg genoemd werd⁶⁶.

La Liberté

Volgens de signatuur naast de tekening zou deze gemaakt zijn door Jules Sondeijker. Wie deze tekening vergelijkt met bijvoorbeeld de tekeningen in de 'Salon der Muzen' door Jules Sondeijker zal ongetwijfeld het verschil in kwaliteit en tekenstijl van deze tekening zien. Het is daarom heel goed mogelijk dat deze tekening later door iemand hersteld is met duidelijk minder tekensvaardigheid dan Jules Sondeijker. Anderszins kan de tekening ook door iemand anders gemaakt zijn en is de naam van Jules Sondeijker later toegevoegd.

De tekening is een voorstelling van de zogenaamde Bataafse maagd, ook wel de Nederlandse Maagd genoemd. De Bataafse Republiek koos deze

overigens ook bij andere grote afbeeldingen zien. Vaak zijn deze gaten naderhand dichtgemaakt met blok mergel en glad afgewerkt. Het crucifix is geheel gekleurd. Deze kleuren vallen echter nauwelijks meer op doordat zich gedurende meer dan een eeuw een laagje stof op de mergel heeft verzameld. Alleen op foto's die met flitslicht gemaakt zijn, zijn deze kleuren goed te zien.

Het crucifix is geplaatst op een schedel met beenderen. In de Middeleeuwse kunst is deze schedel het symbool voor het graf van Adam. Het thema van het graf van Adam kan niet in de bijbel gevonden worden. Er bestaan verschillende versies die de herkomst moeten verklaren. Eén

AFBEELDING 45: Medaillon – coll. J. Caris

AFBEELDING 46: Medaillon KLM – coll. J. Spee

figuur in 1796 als haar zinnebeeld, als nationaal symbool, vergelijkbaar met de Franse Marianne en de Britse Britannia. De wijze waarop de Bataafse Maagd weergegeven wordt is volgens een vast stramien: de maagd draagt een lang Romeins gewaad met soms een borstkuras. Zij draagt een helm met drie pluimen. In de ene hand houdt zij een speer met daarop een zogenaamde vrijheidshoed, in haar andere hand houdt zij een schild vast. Aan haar voeten ligt de Bataafse Leeuw. In kleurenafbeeldingen is soms haar kleding rood, wit en blauw gekleurd en soms de drie pluimen op haar helm. Voor de bezoekers van het gangenstelsel was de Bataafse Maagd geen onbekend thema, want haar afbeelding werd soms, zij het onofficieel, nog tot in het begin van de twintigste eeuw gebruikt.

Dierentekening

Hendrik van der Veur en Alexander Simays hebben hier een grote houtskooltekening gemaakt die het dierenleven in voorhistorische tijden moet tonen. Het tafereel toont een fantasielandschap met een bonte verzameling van allerlei dieren uit verschillende tijdperken. Vanwege deze bijeengeraapte beestenboel stond deze tekening bij de gidsen bekend als 'de dierentuin'. De meeste dieren op de tekening zijn nogal knullig getekend. Dit is, wederom, zeer waarschijnlijk te danken aan vernielingen en de daaropvolgende ondeskundige pogingen de tekening te herstellen.

Medaillon

Redelijk hoog op de wand is in reliëf een ovaal medaillon aangebracht. Dit ovaal wordt gedragen door drie rondfladderende mollige engeltjes die een festoen, lauwertakken en een lauwerkrans dragen. Er bestaan twee oude

AFBEELDING 47: *Sint Caecilia* – coll. J. Caris

datering van de overige werkstukken, deze ook in de jaren 1902-1904 gemaakt moet zijn. In 1943 was de tekening in elk geval al verdwenen; op een kaart van het evacuatieplan staat simpelweg 'reliëf'. Op alle andere oude kaarten staat dezelfde informatie.

Catacomben

Met catacomben worden de onderaardse begraafplaatsen van de vroege christenen in Rome bedoeld. Het lijkt er op dat Willems imitatie-catacomben wilde laten aanbrengen in zijn museum. Van deze imitatie-catacomben in museum Willems II is nog een grote wandtekening bewaard gebleven. Deze metershoge houtskooltekening stelt een gang voor in de catacomben met aan weerszijden grafnissen. Het toegepaste perspectief van de tekening moest waarschijnlijk de indruk wekken dat de toeschouwer zich in de catacomben bevond en een gang inkeek. De tekening is met slechts

foto's met twee verschillende afbeeldingen in het ovaal getekend. Het ene is een aandenken aan het vijftigjarige jubileum van de KLM in 1959. Op de andere, schijnbaar oudere foto is het portret van een vrouw 'en profil' in het ovaal getekend. Wie de vrouw in deze tekening moest voorstellen is niet bekend. Een vaak gehoorde theorie dat dit een portret van de Belgische Koningin Astrid (1905-1935) zou zijn wordt niet door (fotografisch)bewijs ondersteund. Evenmin lijkt de vrouw op de tekening op een lid van het Nederlandse koningshuis.

Het jaar waarin de foto is gemaakt is niet bekend. De datering van de tekening is evenmin bekend. Het ligt wel voor de hand dat, gezien de

dunne lijnen getekend en geeft de indruk dat deze nooit voltooid is. Daarnaast is de tekening sterk vervuild doordat het gangeinde, waar de tekening op aangebracht is, niet zorgvuldig vlak geschaafd is. Hierdoor zijn er veel donkere plekken waar zich stof verzameld heeft. Dit maakt de tekening nog slechter zichtbaar en op een foto is deze tekening dan ook nauwelijks te zien. Ook de wanden van een doodlopende parallelgang zijn op dezelfde slordige wijze gladgeschaafd. Waarschijnlijk was het de bedoeling dat ook hier voorstellingen uit de catacomben aangebracht zouden worden. Deze gedachte wordt ondersteund door de ligging tussen de catacombentekening en het beeldhouwwerk van Sint Cecilia.

De Britse journalist en auteur Edwin Sharpe Grew schreef in een reisverslag, in 1913 uitgegeven, dat er tijdens zijn bezoek een poging werd gedaan de catacomben na te bootsen. Over deze poging was hij beslist niet te spreken: “we cannot profess much sympathy with this attempt”. In welk jaar hij dit gezien heeft is niet precies bekend, maar vermoedelijk in 1912. Een jaartal en signering bij de tekening ontbreken.

Het lijkt er op dat Willems in navolging van het succes van de zeer geslaagde nabootsing van de Romeinse catacomben in de Heidegroeve aan de Plenkertweg in Valkenburg ook catacomben wilde. Deze Valkenburgse catacomben zijn aangelegd vanaf 1908 en geopend voor publiek sinds 1910.

Sint Caecilia

In een rechthoekige nis is de beeltenis uitgekapt van Sint Caecilia. De maker is onbekend al ligt het voor de hand dat het één van de makers van de andere bezienswaardigheden is geweest. Dit beeld is een nabootsing van het beroemde marmeren beeld van Sint Caecilia in Rome, door de Italiaanse beeldhouwer Stefano Maderno. De legende wil dat hij in 1599 bij opening van de grafnis van de heilige in de catacomben in Rome, Caecilia er nog precies zo zag liggen zoals zij omstreeks het jaar 230 in haar grafnis neergelegd was. Haar lichaam bevond zich in ongeschonden toestand, zonder enig teken van ontbinding. Zoals Maderno volgens de overlevering haar destijds zag liggen heeft hij haar ook in marmer vereeuwigd. Het beeld van Maderno is ook in de Catacomben van Valkenburg nagebootst. Het beeld in museum Willems II is door vandalen regelmatig beschadigd en haar hoofd is reeds lang geleden van de romp gescheiden. Een restauratie zou op betrekkelijk eenvoudige wijze door een professionele beeldhouwer uitgevoerd kunnen worden.

AFBEELDING 49: Napoleon – coll. J. Caris

Aankondiging aan de herders

Deze grote houtskooltekening stelt de aankondiging aan de herders voor, een passage uit het verhaal rondom de geboorte van Jezus. Wij zien herders met hun schaapskudde in het veld buiten Bethlehem en een engel die hen de geboorte van Jezus aankondigde. In de tekening is rechts beneden nog vaag ‘H. van der Veur’ te lezen. Zoals bij de meeste afbeeldingen is ook hier een bestaande afbeelding gekopieerd. In dit geval was het origineel een gravure naar een olieverfschilderij van de Duitse kunstenaar Bernhard Plokhorst. De gravure is er een uit een reeks illustraties in een boek uit 1881 over het leven van Christus en is getiteld: “Verkondiging der Geburt Christi”

Napoleon visita Maestricht

Dit opschrift is aangebracht om het bezoek van Napoleon Bonaparte aan het gangenstelsel van de Sint Pietersberg te gedenken. De tekst luidt: ‘Napoleon visita la montagne de St Pierre 31 juillet 1803’. Gezien dit exact dezelfde tekst betreft als het opschrift in het museum Slavante is het waarschijnlijk gekopieerd, al hebben wij geen idee hoe de versie in Slavante er uitgezien heeft.

Monogram Napoleon

Hoort dit monogram wel thuis in dit overzicht? In diverse oudere publicaties en folders staat deze genoemd als

AFBEELDING 50: Monogram – coll. J. Caris

het monogram van Napoleon. Ook wezen gidsen hun bezoekers dit rode opschrift nog wel eens aan als het monogram van Napoleon Bonaparte. Dat rechtvaardigt de keuze om het hier te bespreken. Uitgangspunt is de vraag of dit monogram wel van Napoleon is en zo ja, heeft hij het hier zelf getekend?

Napoleon heeft daadwerkelijk, zoals wij al eerder zagen, Slavante bezocht. De gebruikte ingang moet die achter de kerk van Sint Pieter zijn geweest. Het gezelschap heeft Zonneberg dus doorkruist onderweg naar Slavante. Napoleon zou dus, puur theoretisch, wel op deze plek gestaan kunnen hebben. Echter, dit deel van het gangenstelsel was in die tijd beslist niet bekend als toeristische trekpleister; het lag in een doodlopende uithoek waar destijds, voor zover bekend, in het geheel niets bijzonders te zien was. Deze plek ligt ook ver verwijderd van de route tussen de ingang achter de kerk van Sint Pieter en Slavante. We mogen aannemen dat de Eerste Consul met zijn entourage, waarvan de omvang onbekend is, net als alle andere bezoekers via hoofdwegen naar Slavante gelopen is waar wél bezienswaardigheden waren.

Daarnaast spreken de diverse auteurs van reisbeschrijvingen, die Slavante bezocht hebben, zonder uitzondering van een ‘handtekening’, een ‘naam’ of een ‘inscriptie’. Niemand spreekt van een monogram. Ook was er volgens bronnen sprake van een versierd kader dat rond de naam aangebracht was. De naam was, zoals wij al eerder zagen, regelmatig vernield en wederom hersteld. Wanneer wij het aan Napoleon toegeschreven monogram bestuderen, zijn van een versierd kader en van de genoemde vernielingen en herstellingen geen sporen te zien.

Het is dus overduidelijk dat het monogram in museum Willems II beslist niet het opschrift is waarover de bezoekers in hun reisbeschrijvingen spreken.

Toen Napoleon keizer werd heeft hij een officieel monogram aangenomen; een kapitale letter N met lauwerkrans omgeven. Over een eventueel oud monogram van Napoleon toen hij consul was, dus toen hij de Sint Pietersberg bezocht, is niets bekend; hij had geen persoonlijk monogram. Op boeken uit zijn privébibliotheek staat wel een monogram van hem en zijn toenmalige vrouw; dit bestond uit de letters PB⁶⁷. De P staat voor Pagerie, de familienaam van Josephine Tascher de la Pagerie en de B staat voor Bonaparte, de familienaam van Napoleon. Monogrammen werden veel gebruikt om persoonlijke bezittingen te versieren zoals serviesgoed, servetten, kleding, boeken en dergelijke. Een monogram werd eventueel als zegel gebruikt, echter nooit bij wijze van handtekening. Dat Napoleon hier een monogram van hem en zijn vrouw getekend zou hebben lijkt erg onwaarschijnlijk.

De handtekeningen van Napoleon zijn daarentegen wel goed bekend bij een groter publiek. Als dit monogram als een vervalsing door Willems aangebracht zou zijn, zou Willems waarschijnlijk de herkenbare handtekening of het bekende keizerlijke monogram gebruikt hebben. Hebben gidsen in een recent verleden er handig gebruik van gemaakt door het aan Napoleon toe te schrijven om bezoekers te imponeren? We zullen er waarschijnlijk nooit achter komen, duidelijk is wel dat er geen enkel aantoonbaar verband bestaat tussen dit monogram en Napoleon Bonaparte.

Memoriam Ceulen

Deze afbeelding is vervaardigd door Alexander Simays en Hendrik van der Veur ter nagedachtenis van burgemeester Petrus (Pierre) Ceulen. Deze tekening is bijzonder vanwege de kleuren die er gebruikt zijn. Kleurgebruik is immers altijd een uitzondering geweest in de mergelgroeven. Het bijschrift van dit portret luidt: “in memoriam” en “geb.

AFBEELDING 51: In Memoriam P.H. Ceulen – coll. J. Caris

AFBEELDING 52: Hotelreclame – coll. J. Caris

1809 P.H. Ceulen overl. 1877 benoemd tot burgem. der gem. St. Pieter 4 januari 1838". De tekening is een kopie van het bidprentje van Petrus Ceulen.

Hotelreclame

Reclametekeningen in de mergelgroeven zijn vergelijkbaar met muur-reclames die vroeger op zijgevels van huizen en andere muren te vinden waren. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was dit een veel voorkomende wijze om reclame te maken. De reclames verdwenen rond de jaren van de Tweede Wereldoorlog geleidelijk uit het straatbeeld, toen andere vormen van buitenreclame en reclamedrukwerk goedkoper werden. De oude reclames werden niet meer onderhouden en verweerden totdat er vaak niets meer van overbleef. In diverse steden, waaronder Valkenburg aan de Geul, zijn

nog veel van deze muurreclames bewaard gebleven en fraai gerestaureerd.

In de Sint Pietersberg zijn deze muurreclames dankzij bescherming tegen weersinvloeden redelijk goed bewaard gebleven. Zeker wanneer de tekeningen moeilijk bereikbaar waren voor toeristen of vandalen, zoals de reclame van het hotel Leon Claessens-Hendriks in de Bredestraat te Maastricht. Deze hotelreclame in Zonneberg is door Jules Sondejker gemaakt. Hij heeft de tekening gesigneerd en gedateerd, 9 januari 1902. Het opvallende aan deze reclame is het nummer dat links beneden in de reclametekening staat: “no.11”. Waarschijnlijk is dit geen volgnummer, aangezien de overige reclames in de berg niet van een nummer voorzien zijn. Mogelijk betreft dit het telefoonnummer van het hotel. De weinige telefoonaansluitingen in Maastricht bestonden in die tijd uit twee of drie cijfers. Ook opmerkelijk is het gebruik van de Franse taal, al is dit voor een stad op de grens van twee taalgebieden natuurlijk niet zo heel vreemd.

Imitatie opschriften

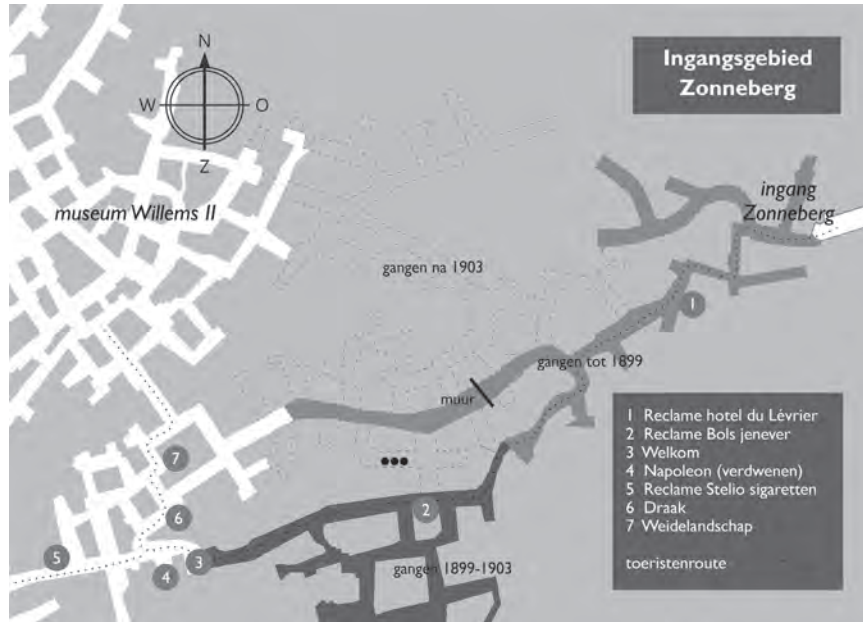
Dat de uitbater van het museum Zonneberg er weinig kwaads in zag de waarheid een handje te helpen blijkt uit de aanwezigheid van enkele vervalsingen van bekende namen uit de geschiedenis van Maastricht. Zo staat er een jaartal 1748 bij de naam ‘Maurits Lowenthal’ waarvan aannemelijk is gemaakt dat het een vervalsing betreft.⁶⁸ Op een andere wand staat de naam van ‘Don Alvarez de Toledo’ te lezen, bij velen beter bekend als de hertog van Alva. Ook hier gaat het om een vervalsing. Elders in het

gangenstelsel zou de originele naam gestaan hebben, al is nooit door iemand aannemelijk gemaakt dat het een authentiek opschrift betrof.

Winterlandschap

Het duo Van der Veur en Simays heeft hier een winters berglandschap getekend met daarin een spoorlijn met stoomtrein, en heel prominent twee herten. In hoeverre deze tekening zich nog in oorspronkelijke staat bevindt is onduidelijk. In 1969 is de tekening na vandalisme hersteld door het duo Joop Scheuerman en Pierre Nieste. Het exacte jaartal bij de oorspronkelijke signering is weggeveegd en daardoor onbekend. Tegenwoordig staat deze afbeelding bekend als ‘winterlandschap’, de oorspronkelijke titel luidde: ‘In

AFBEELDING 54: Plattegrond ingangsgebied Zonneberg – coll. J. Caris

het succesvolle Slavante; ook daar waren buiten het museum allerlei attracties te vinden. De tekeningen zijn aangebracht aan de toeristische routes die langs de musea van Zonneberg leidden. De hedendaagse routes waarlangs bezoekers aan Zonneberg rondgeleid worden gaan nog steeds grotendeels langs de attracties die Willems liet aanbrengen en volgen zodoende dezelfde hoofdwegen.

De grote toeristische tekeningen buiten de beide musea zijn vrijwel allemaal gemaakt in dezelfde periode waarin ook de musea ingericht werden. Ze zijn gemaakt door dezelfde mensen die ook de bezienswaardigheden in de musea aanbrachten. Hieruit kunnen we afleiden dat er sprake is geweest van een totaalconcept en niet van lukraak geplaatste werkstukken.

de eenzaamheid verrast'.⁶⁹ Dergelijke voorstellingen waren in de eerste helft van de 19e eeuw vooral populair in Duitsland.

De Musea Willems als onderdeel van de attractie Zonneberg

Doorheen het gangenstelsel staan meerdere grote tekeningen die niet op zichzelf staan, maar samen met de musea gezien moeten worden als het grote geheel van de attractie Zonneberg. Dit concept is afgekeken van

Buiten het huidige Zonneberg, achter de zogenaamde ENCI-muren die doorgang naar de afgraving moesten af te sluiten, hebben eveneens tekeningen gestaan. Dit wijst er op dat de toenmalige toeristische route niet beperkt bleef tot het huidige Zonneberg maar ook een klein stukje door het deel van de gangen dat als 'Zwarte Berg' bekend stond leidde. In dit deel waren echter niet veel attracties en reclames aangebracht. Aangezien daar geen inventarisatie meer mogelijk was door afgraving is er gebruik gemaakt van secundaire bronnen.

Ook in onderstaand overzicht zijn alleen werkstukken opgenomen die tot de overdracht van Zonneberg door de ENCI aan de VVV Maastricht

aangebracht zijn, dus tot het jaar 1941. Natuurlijk is elke keuze voor een jaartal arbitrair, maar deze keuze is gemaakt om niet te verzanden in een eindeloze reeks afbeeldingen, die geen duidelijke connectie meer hebben met de oorspronkelijke attractie rondom het museum Willems.

Bezienswaardigheden in Zonneberg

Welkom

Deze tekening spreekt voor zich; een afbeelding die de bezoeker aan het gangenstelsel Zonneberg moest verwelkomen. Deze tekening staat niet ver van de ingang van het gangenstelsel Zonneberg op de route naar het museum Willems II. Aan het begin van de zoste eeuw is deze kleurentekening door de tekenaars Van der Veur en Simays aangebracht. Een vrouwfiguur houdt in haar handen de Nederlandse vlag, terwijl achter haar nog vier andere vlaggen afgebeeld zijn. Zij verwelkomt de bezoekers in drie verschillende talen. Met deze afbeelding is iets eigenaardigs aan de hand; de tweede vlag van links kan namelijk niet aan een land toegeschreven worden, terwijl de overige vlaggen wel natievlaggen zijn. Het meest opmerkelijke is echter de meest rechtse vlag; deze rood, wit en zwarte driekleur was de Duitse

vlag ten tijde van Van der Veur en Simays. De zwarte baan van deze vlag is later verwijderd. Wanneer deze baan verwijderd is, is niet bekend maar dit gebeurde waarschijnlijk tijdens of na één van de twee Wereldoorlogen om voor de hand liggende redenen. Wat overblijft wordt wel eens aangezien voor de Poolse vlag, de oude Maastrichtse stadsflag of de toenmalige informele vlag van de Provincie Limburg. Ook is bij deze gelegenheid het Duitse 'wilkommen' veranderd in het Engelse 'welcome'. Behalve deze aanpassingen is deze tekening in fraaie oorspronkelijke staat te bewonderen.

AFBEELDING 56: Draak – coll. J. Caris

Deze tekening is zoals de overige afbeeldingen getekend naar een voorbeeld. Wanneer deze tekening verdwenen is en waarom is onbekend. Ook bij oudere berglopers is deze afbeelding onbekend. Beter gezegd, de tekening is in de vergetelheid geraakt. Op kaarten die door Van Schaik als illustratie zijn gebruikt bij publicaties in 1945 staat de tekening van Napoleon wel op de juiste plaats aangegeven. Ook op een kaart die volgens het bijschrift in 1961 door Ad Lagas is bijgewerkt staat Napoleon nog op deze plaats vermeld. Op kaarten uit begin jaren zeventig van de vorige eeuw komt deze tekening niet meer voor. De tekening moet dus tijdens de jaren zestig verdwenen zijn.

Naast deze afbeelding van Napoleon is ook een tekening van de voormalige keizer te vinden in een hooggelegen nis die tegenwoordig bekend staat als Napoleonskamer. In deze nis zijn twee

grote oude afbeeldingen van de koningin van Pruisen en de keizer van Oostenrijk aangebracht op respectievelijk de linker- en rechterwand. Op de achterwand is een afbeelding van Napoleon te zien, die in het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw door onbekenden is 'gerestaureerd'. Boven de tekening is geschreven 'par J. Sondeijker'. De muur is bij deze behandeling grondig schoongemaakt waarbij de oorspronkelijke afbeelding volledig verloren is gegaan. Enkel de oorspronkelijke letters 'EMP' (empereur) zijn linksboven nog net te zien.

Portret Napoleon

Een grote kleurenafbeelding die Napoleon voorstelt, geschilderd door H. van der Veur in 1904. Helaas is dit portret geheel verdwenen maar gelukkig gefotografeerd, waarschijnlijk tijdens of kort na de Tweede Wereldoorlog. Er zijn twee foto's bekend. Op een van de foto zien we Napoleon in zijn geheel, zittend afgebeeld. Deze foto bevindt zich in het RHCL en mag wegens auteursrechten niet gepubliceerd worden. Op de andere foto zien wij slechts een klein stukje van de laarzen van de keizer.

De tekeningen op de linker- en rechterwand zijn waarschijnlijk tussen 1804 en 1810 aangebracht. Of er een tekening van Napoleon gestaan heeft die gelijktijdig met de anderen is aangebracht is niet bekend. Evenmin weten wij zeker of Jules Sondeijker er later een tekening gemaakt heeft in opdracht van Willems. De tekeningen vallen daarmee buiten de inrichting van Zonneberg door Willems en worden hier daarom niet verder besproken.

Draak

De tekening van de draak is gesigneerd: “T. Bottema '04”. De maker van deze tekening was één van de broers Tjerk Bottema en Tjeerd Bottema. Deze broers zijn geboren te Langezwaag in Friesland, respectievelijk in 1882 en 1884. Beiden studeerden aan de Rijkskweekschool te Maastricht. De jongemannen verbleven dus allebei korte of langere tijd in Maastricht en vertrokken later richting Amsterdam waar zij zich verder als kunstenaar bekwamen aan de Rijksacademie. Beiden waren zij werkzaam als schilder, illustrator en reclametekenaar. Beiden zouden dus deze tekening gemaakt kunnen hebben en het is zodoende niet bekend welke van de twee broers de maker was.

Reclametekeningen

In het stelsel Zonneberg zijn diverse reclametekeningen aangebracht. Zoals we al eerder zagen was muurreclame voor Willems en zijn tijd-

genoten een gebruikelijk en alledaags verschijnsel in het straatbeeld. Kennelijk heeft Nicolaas Willems zijn inkomsten aangevuld met geld van producenten van diverse producten en van de plaatselijke middenstand. Opvallend is de vertegenwoordiging van grote bedrijven die landelijk adverteerden en waarvan sommigen nog steeds bestaan. Een beknopte opsomming van enkele aangetroffen reclames uit de begindagen van de bergmusea: Bols likeuren uit Amsterdam, maker onbekend, Alpha margarine uit Dordrecht getekend door Simays en Van der Veur, Van

AFBEELDING 58: Kapel Zonneberg – coll. J. Caris

Kapel

Hoewel over de bedoeling en oorsprong van de kapel in Zonneberg niets bekend is kunnen wij wat vormgeving betreft wel sterke overeenkomsten zien met een van de kapellen die zich in het voormalige stelsel Slavante bevonden.

De kapellen in Slavante werden tijdens rondleidingen bezocht. Het is daardoor zeer waarschijnlijk dat de kapel in Zonneberg grotendeels een imitatie is van die in Slavante, zoals ook andere elementen uit de attractie Slavante gekopieerd zijn.

De kapel in Zonneberg ligt pal aan een oude gidsenroute in het uiteinde van een doodlopende gang. Deze gang heeft aan het uiteinde een korte zijgang aan de rechterkant waarin de kapel is aangebracht. De kapel is getekend met houtskool en was ooit van een altaar voorzien, dat zeer

Houten cacao destijds gevestigd te Weesp, getekend door Simays en Van der Veur, Molenaars kindermeeel, gevestigd te Westzaan, Hotel Claessens te Maastricht en Grand Hôtel du Lévrier et de l'Aigle Noir in de Bosschtsraat, ook in Maastricht.

Er zijn ook reclametekeningen verdwenen, zoals 'Stelio Cigaretten'⁷⁰ en 'Levensverzekeringmaatschappij Dordrecht', waarover later meer.

waarschijnlijk van mergel gemaakt was.

De gang van de kapel is ontgonnen in de 'Kanner werkwijze'. Er bevinden zich twee opschriften van de blokbreker Arnold Vrijens uit Kanne, gedateerd 1873, dicht onder het plafond. De gang lijkt hiermee globaal gedateerd te zijn.

De maker van de kapel is anoniem gebleven. Mogelijk is zijn naam verdwenen door het vandalisme waaraan Zonneberg door de jaren heen heeft blootgestaan. Wel staat er linksboven het getekende altaar, direct

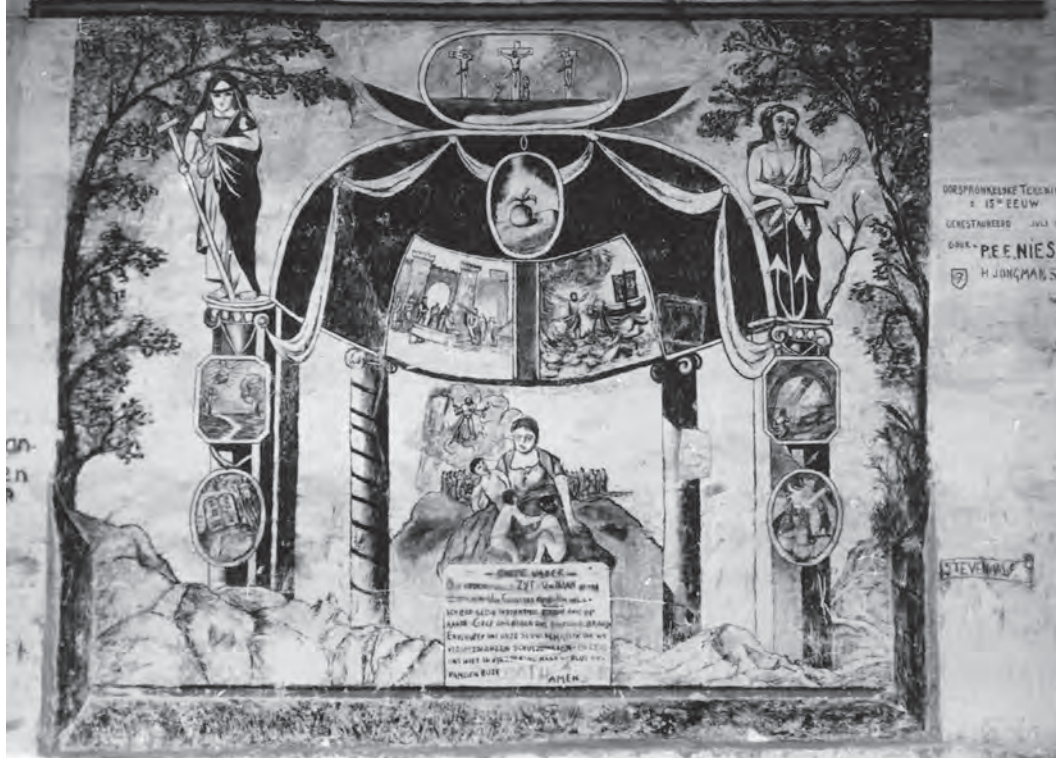
AFBEELDING 59: Onze Vader – coll. J. Caris

onder het plafond 'fr(ater) Brons'. Het idee dat een onbekend gebleven kloosterbroeder de kapel gemaakt is al eerder geopperd, maar dit is allerminst zeker. Het ligt meer voor de hand dat de kapel gemaakt is door een of meer van de vaste 'bergwerkers' die in opdracht van Nicolaas Willems werkten. De eerste gedachten gaan hierbij automatisch uit naar Hendrik van der Veur en Alexander Simays. Zij signeerden en dateerden steeds hun werk hoog naast of boven het werkstuk, maar hiervan is niets terug te vinden.

Op de linker zijwand van de kapel staan twee sierlijke kaders getekend. In het bovenste staat de tekst: "Herinnering aan de geloofsvervolgung in 1794". De tekst in het onderste kader is verdwenen. Het is mogelijk dat Willems dit idee heeft overgenomen van een schuilkapel in de Geulhemmergroeve.

Opvallend is het naar verhouding grote aantal opschriften in de gang van de kapel, die gedateerd zijn in de jaren 1904 en 1905. De overige opschriften zijn allemaal van latere datum met uitzondering van opschriften van blokbreker Vrijens. De meeste van deze opschriften bevinden zich tegenwoordig vrij hoog op de wand, hetgeen er op wijst dat de vloer destijds hoger heeft gelegen.

Het lijkt er op dat deze gang pas aantoonbaar bezocht werd vanaf 1904.

Dit is het jaar waarin de meeste werkstukken die vervaardigd zijn in opdracht van Willems gemaakt zijn. Daarom mogen we veilig aannemen dat 1904 het jaartal is waarin de kapel gemaakt gerealiseerd is.

Onze vader

Deze grote tekening staat vlak naast de ingang van het museum Willems I. Mogelijk was het als onderdeel van het museum bedoeld. Aangezien ze niet in de gang van het museum is aangebracht is ze ook

AFBEELDING 60: *Transvaalse boer* – coll. J. Caris

De tekening in Zonneberg staat bekend als 'het Onze Vader' of 'het gebed' omdat de tekst van dit gebed in een kader van de afbeelding geschreven staat. Het lijkt er op dat deze tekst niet door de makers in de oorspronkelijke tekening is aangebracht, maar pas later. De tekening ziet er uit alsof ze meerdere malen zwaar beschadigd is. Zoals ook andere werkstukken is deze hersteld door Pierre Nieste in 1969. Het lijkt er sterk op dat de tekening later door ondeskundige onbekenden nog eens onder handen is genomen. Ook deze tekening verkeert in een slechte staat.

Transvaalse Boer

In hoeverre deze tekening, gesigneerd door Van der Veur en Simays, nog origineel is kan niemand zeggen. De tekening zou volgens overlevering een portret van Jules Sondeijker moeten voorstellen. Dit is beslist niet juist. Van der Veur en Simays hebben Sondeijker zeker gekend toen hij pas midden dertig en nog baardloos was. De foto's die van Jules Sondeijker uit die periode bekend zijn en het getekende portret lijken totaal niet op elkaar.

Hoe de gedachte van een portret van Sondeijker ontstaan is niet duidelijk. Het is goed te zien dat deze tekening meermaals beschadigd is en, zoals zo vaak, door ondeskundigen onder handen genomen in een poging deze te herstellen.

Uit een beschrijving⁷¹ van de attractie Zonneberg blijkt dat deze afbeelding een Boer uit Transvaal moet voorstellen. In 1902, toen het museum door Willems ingericht werd, kwam een einde aan de Tweede Boerenoorlog (1899-1902). Deze opstand tegen de Britten in het hui-

niet besproken bij de inrichting van het museum. Overeenkomsten van details met andere tekeningen doen vermoeden dat Van der Veur en Simays de makers waren. Volgens het bijschrift is deze tekening gemaakt naar een 15e eeuwse afbeelding, waarschijnlijk naar een illustratie uit een boek. De drie afgebeelde vrouwfiguren zijn personificaties van de Goddelijke deugden: geloof, hoop en liefde. De voorstelling is omgeven met afbeeldingen die passages uit het Oude Testament en het Nieuwe Testament voorstellen.

AFBEELDING 61: Rivierlandschap – coll. J. Caris

dige Zuid-Afrika kon destijds op veel Nederlandse sympathie rekenen. De Nederlandstalige Boeren werden hier als helden beschouwd die zich verzetten tegen het machtige Britse Rijk. Ook vertrokken Nederlanders en Vlamingen richting Transvaal om er als oorlogsvrijwilliger aan de zijde van de Boeren te strijden. Nieuws over de onafhankelijkheidsstrijd werd hier op de voet gevolgd in de krant.

Rivierlandschap

Een eenvoudig landschap met wat bomen langs de waterkant, enkele huizen en twee mannen in een bootje. Deze tekening is door Van der Veur

AFBEELDING 62: Weidelandschap – coll. J. Caris

en Simays getekend in 1904 en bevindt zich in een ongeschonden staat, hetgeen voornamelijk te danken is aan het feit dat de tekening vrij hoog op de wand angebracht is en daardoor buiten het bereik van vandalen is. De originele afbeelding is onbekend, maar de man in het bootje stelt een veerman voor zoals blijkt uit de eerder genoemde 'Stuivergids'.

Weidelandschap

Deze kleurenschildering is gemaakt door Hendrik van der Veur. Het is een voorstelling van een oer-Hollands thema, dat door de eeuwen heen erg populair was bij landschapsschilders in de lage landen. Aan

AFBEELDING 63: *Salon der Muzen* – coll. J. Caris

de waterkant met knotwilgen staan drie koeien. Het is niet ondenkbaar dat Van der Veur ook hier een bestaande afbeelding heeft gekopieerd.

Salon der Muzen

Dat Jules Sondeijker een vaardig tekenaar was blijkt vooral uit deze houtskooltekeningen. In een doodlopende gang heeft hij de negen muzen, de godinnen van kunst en wetenschap uit de Griekse mythologie, afgebeeld. Deze afbeeldingen bevinden zich grotendeels in een zeer goede staat. Dit is vooral te danken aan het feit dat ook deze hoog, buiten het bereik van toeristen en vandalen op de mergelwand getekend staan.

Levensverzekeringsmaatschappij Dordrecht

Bij gelegenheid van het vijftigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina is in opdracht van de VVV Maastricht een grote tekening aangebracht door Johan van Aanholt met daarop de portretten van de leden van de koninklijke familie. Volgens de begeleidende tekst bij deze portretten gebeurde dat in september van 1948. Deze tekening is vandaag nog steeds te zien.

Oorspronkelijk heeft hier echter een heel andere afbeelding gestaan, namelijk een grote reclametekening van de 'levensverzekeringsmaatschappij Dordrecht'. Deze maatschappij is opgericht in 1873 en door fusies opgegaan in andere verzekeringsmaatschappijen. Op kaartmateriaal van voor 1948 staat deze afbeelding aangegeven op deze plaats. Waarom deze reclame vervangen is viel niet te achterhalen. Mogelijk was ook deze afbeelding beschadigd door vandalisme.

Tot besluit

Het is vreemd dat er over een toeristische topattractie als het museum Slavante zo weinig bekend is. Het museum is weliswaar vaak vermeld, het is echter nooit uitvoerig en gedetailleerd beschreven. Beeldmateriaal is eveneens schaars en dat is niet helemaal onlogisch; fotografie stond nog immers in de kinderschoenen ten tijde van de oprichting van het museum Slavante en was voorbehouden aan beroepsfotografen.

Maar ook voor deze deskundigen was fotograferen zonder daglicht niet gemakkelijk. De oudste ondergrondse foto's die wij kennen uit de Sint Pietersberg dateren uit ongeveer het jaar 1900, gemaakt door Victor Schols, zoon van Dr. Leonard Schols.

Fotografie bleef lange tijd lastig en omslachtig, zeker met kunstlicht. Toen dit vanaf de jaren 1930 uiteindelijk gemakkelijker werd door technische vooruitgang was het museum Slavante al geruime tijd niet meer toegankelijk. De bezoekers gingen inmiddels naar het museum Willems, maar ook van die attractie is weinig oud beeldmateriaal bekend. Hoewel fotografie gemakkelijker en toegankelijker was voor niet-professionele fotografen moest het grote publiek nog lang wachten op betaalbare en eenvoudig te bedienen fotocamera's met flits.

Waarom vinden wij dan geen andere bronnen, of in elk geval, zo weinig? Welbeschouwd geldt dat voor verslaglegging over onderaardse kalksteengroeven in het algemeen. Het waren immers pioniers als David Van Schaik en Willy Verster die als eersten de ondergrondse kalksteengroeven beschreven en bij het grote publiek onder de aandacht brachten. Zij hadden destijds meer oog voor het verleden dan voor de actuele situatie, zoals zij die aantroffen in de jaren 1920 en 1923. Op zich is dit in het geheel niet onlogisch wanneer wij bedenken dat de Sint Pietersberg in een toenemend tempo werd afgegraven en de graaf-

AFBEELDING 64: Levensverzekering Dordrecht – coll. J. Caris

machines het tempo en de plaats van onderzoek aangaven: de meest bedreigde delen werden daarbij als eerste bestudeerd. De volgende generatie onderzoekers van de onderaardse kalksteengroeven die later in de voetsporen van de pioniers traden vanaf de jaren '60 kwamen te laat om de oorspronkelijke situatie van de musea te zien en te kunnen documenteren voor het nageslacht.

AFBEELDING 65: Ansichtkaart Zonneberg – coll. J. Caris

Er ligt waarschijnlijk nog materiaal zoals foto's, correspondentie, plattegronden, contracten, tekeningen, rekeningen, reclames, enzovoorts in schoendozen op zolders te wachten op ontdekking. Oproepen via SOK-info hebben kleine fragmenten aan informatie opgeleverd maar mogelijk ligt er nog veel verspreid in collecties van Sint Pieterbaren en berglopers.

De meest opvallende, en tegelijk meest frustrerende conclusie is, dat het merendeel van de toeristische attracties zich in deplorabele staat bevindt.

den. Door decennia lang wanbeheer stond de ingang van Zonneberg open. Dit was een situatie die voor berglopers ideaal was. Ook ikzelf heb er destijds dankbaar gebruik van gemaakt. Jammer genoeg waren het niet alleen berglopers, die de openstaande ingangen van de gangenstelsels wisten te vinden. Er is veel gebeurd dat zeer schadelijk is gebleken voor de tekeningen en opschriften. Variërend van het inkraassen van namen, doelbewuste beschadiging en toevoegingen die de makers waarschijnlijk grappig vonden. Tekeningen zijn besmeurd, met stenen bekgeld en met vloeistoffen overgoten. Er zijn zelfs tekeningen in zijn geheel verdwenen.

Ook zien wij dat er mensen geprobeerd hebben dit vandalisme te herstellen. Helaas, want ondanks de beste bedoelingen zijn dergelijke acties volstrekt uit den boze. De tekeningen zijn er zelden fraaier van geworden, meestal alleen maar slechter. Door

goedbedoelde amateuristische acties verkeren deze tekeningen na de herstel pogingen namelijk niet meer in hun oorspronkelijke staat en kunnen hierdoor ook nooit meer gerestaureerd worden. Veel van deze werkstukken waren ooit zeer fraai en met vaardige hand aangebracht, door vandalen beschadigd en door amateur restaurateurs vaak alleen maar verergerd. Restauraties zouden daarom uitsluitend door professionele restaurateurs gedaan mogen worden, die over de juiste vaardigheden en kennis beschikken. Op grond van die kennis, door opleiding en ervaring

verkregen, kunnen zij na grondig onderzoek en verslaglegging weloverwogen en verantwoorde keuzes maken.

Samenvattend kunnen wij stellen dat de tekeningen, op een enkele uitzondering na, in een toestand verkeren dat ze nauwelijks toonbaar zijn voor publiek. Zij zijn soms zelfs zo slecht dat zij ook niet meer te herstellen zijn.

Behalve beschadigingen door vandalisme zijn veel werkstukken beschadigd door eindeloze stromen toeristen. Er werd en wordt tegen muren geleund, waardoor tekeningen en oude opschriften vervagen of zelfs geheel verdwijnen. Er worden in het halfdonker snel met een autosleutel wat namen gekrast. Soms dwars door 16e eeuwse opschriften heen. De individuele gidsen vallen hierin weinig te verwijten; de groepen bezoekers zijn soms groot en ondanks waarschuwingen en oplettendheid proberen sommige toeristen het toch.

De vraag rijst waarom de exploitant van de Zonneberg dit kennelijk zelf niet stoort en de afgetakelde tekeningen trots aan toeristen toont zonder er iets aan te doen.

De beheerders en gebruikers van de gangenstelsels hebben in het verleden zelden geïnvesteerd in (professionele) restauratie. Ooit uit terechte angst voor nieuwe beschadigingen wellicht? De verschillende ingangen konden vroeger immers niet afdoende afgesloten worden en een dure restauratie kon door kwaadwillende types in seconden tijd tenietgedaan worden met spuitbussen.

Vóór de Vereniging Natuurmonumenten in 1995 nieuwe eigenaar werd van de Sint Pietersberg, is de ingang door toenmalige eigenaar Provincie Limburg voorzien van een deugdelijke afsluiting⁷². Clandestiene ingangen via de afgraving van de ENCI zijn eveneens afgesloten en er wordt sindsdien regelmatig gesurveilleerd door de Vereniging Natuurmonumenten. Door een combinatie van een toegangsregeling voor berglopers en een

consequent beheer behoort vandalisme gelukkig tot het verleden. Helaas zien wij ruim twintig jaar later dat eigenaar en gebruikers nog steeds niet structureel investeren in herstel en behoud van de afbeeldingen en andere bezienswaardigheden. De restauratie van de houtskooltekening van de Nachtwacht⁷³ is hierop een aangename uitzondering. Dit is echter een eenmalige actie geweest en maakt geen deel uit van een structurele aanpak door professionele restaurateurs. Een visie op het behoud en onderhoud van de tekeningen en andere werkstukken lijkt in zijn geheel te ontbreken.

Ook de vraag of het aanbrengen van nieuwe afbeeldingen wel wenselijk is zou een punt van aandacht moeten zijn. Nieuwe afbeeldingen zouden alleen met de grootste terughoudendheid aangebracht mogen worden. Iedereen die wel eens het toeristische deel van de Gemeentegrot te Valkenburg bezocht heeft begrijpt dat wildgroei van nieuwe afbeeldingen funest is voor het oorspronkelijke onderaardse landschap.

Mijn ongevraagd advies aan eigenaar en exploitant is zich te verdiepen in de geschiedenis van de Sint Pietersberg als toeristische attractie en zich bewust te worden van de verantwoordelijkheid voor het erfgoed dat zij beheren. Een plan van aanpak voor herstel van de attracties en voor structureel en professioneel onderhoud in de toekomst is wenselijk.

Dankwoord

De totstandkoming van dit artikel is allesbehalve gemakkelijk geweest. Alle informatie moest moeizaam bijeengesprokkeld worden. Persoonlijke omstandigheden maakten dat het regelmatig langere tijd is blijven liggen om vervolgens weer opgepakt te worden. In de loop der jaren zijn er veel mensen geweest die informatie hebben aangedragen, mondeling of schriftelijk. Sommigen droegen iets kleins bij, anderen leverden een significante bijdrage. Dank aan elke bergloper, elke berggids, elke bergon-

derzoeker en alle anderen die mij hebben geholpen. Gezien de perioden met lange tussenpozen, waaraan ik aan dit artikel gewerkt heb, kan ik sommige bijdragen niet meer met zekerheid aan iemand toewijzen. Ik beperk mij daarom tot een algemeen en welgemeend dankjewel. Slechts enkele mensen en instanties wil ik toch apart vermelden.

Dank vooral aan Ton Breuls die na jaren herhaaldelijk informeren naar de vorderingen van dit artikel de hoop nooit opgaf. Zijn volharding zorgde dat ik het artikel heb voltooid. Dankzij Ton ligt nu het vijfenzeventigste nummer van SOK-Medelingen voor u. Zeker wil ik Jan Spee noemen wiens deur naar zijn studeerkamer altijd open stond vóór zijn archief naar het RHCL verhuisde.

Mensen die ik beslist niet mag vergeten omdat zij meedachten, kritische vragen stelden, mijn teksten nog eens wilden nalezen of op andere wijze een bijdrage leverden in alfabetische volgorde: Kevin Amendt, Rob Heckers, Hans Ogg, Armand Stevens, Patrick Semmeling.

Dank aan de Vereniging Natuurmonumenten voor het verlenen van een vergunning voor het doen van veldonderzoek.

Verantwoording afbeeldingen

De in dit artikel gebruikte afbeeldingen zijn ter beschikking gesteld door verschillende mensen. Van veel foto's zijn de makers niet bekend. De namen van degenen die de betreffende foto ter beschikking stelden worden daarom vermeldt, niet van de maker of eigenaar van auteursrechten. Regelmatig kreeg ik van verschillende mensen exact dezelfde afbeelding aangeboden (waarvoor dank!) waarbij ik de kwalitatief beste afbeelding heb gebruikt.

Het kaartmateriaal is gemaakt naar oorspronkelijk gemeten kaarten door David van Schaik. De kaarten of delen daarvan zijn in het verleden bewerkt, aangevuld en gecorrigeerd door diverse berglopers/onder-

zoekers, digitaal of anderszins. De belangrijkste bewerkingen zijn aan de hand van Kevin Amendt, Joep Orbons, Jan Spee en Rob Veenendaal. De kaarten heb ik opnieuw digitaal bewerkt en aangevuld ten behoeve van dit artikel.

Bronnen en noten

- 1 In het Noordelijk gangenstelsel bevindt zich een gang die als het 'museum Robespierre' bekend staat. Aanwijzingen dat deze gang als toeristische bezienswaardigheid gebruikt zou zijn ontbreken. In dit artikel wordt deze gang daarom verder buiten beschouwing gelaten.
- 2 Ubachs, P. en Evers, I., *Historische encyclopedie Maastricht*, Zutphen, 2005
- 3 M. van Tielhof, *Erkende verenigingen, 1855-1903* (geraadpleegd op www.Historici.nl/Onderzoek/Projecten/ErkendeVerenigingen)
- 4 Morreau, Jo, 2002 *Een reactie op "Op zoek naar Nic Willems"*, in SOK info, nr. 98
- 5 Algemeen Handelsblad, 7 oktober 1892.
- 6 P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 9*. Leiden, 1933
- 7 Halma, F., *Het kasteel van Aigermont, en d'omleggende landstreekken in de heerlijkheit van Nederkan, nevens de stadt Maastricht*. Amsterdam, 1715, tweede druk
- 8 Jennekens, P., Habets, R. *Diverse mergelexploitanten in het noordelijk deel van de St. Pietersberg in de 17^e eeuw en 18^e eeuw. Deel 1*. in SOK Mededelingen nr. 59 blz 16
- 9 Heckers, R. *Sint Pietersberg. Over oude ingangen en smokkelaars*. In SOK Mededelingen, nr. 45. blz. 2
- 10 Rotterdamsch Nieuwsblad, 22 mei 1895
- 11 Amendt, K., 2009. *Zonneberg – Slavante: aangesloten*. SOK-Medelingen nr. 51
- 12 Algemeen Handelsblad, 17 november 1892 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 13 Rotterdamsch Nieuwsblad van 22 mei 1895 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 14 De Tijd, 21 oktober 1925 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 15 *Gids voor Zuid-Limburg*, 1902, Maastricht, Leyter-nypels

- 16 Middelburgsche Courant, 23 mei 1895 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 17 Nieuwe Tilburgse Courant, 26-5-1895 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 18 Amendt, K., 2013, 'Ondergronds in 'Wit' Nederland'. In: Sint-Pieter, vroeger en nu. nr 17, blz. 5-8
- 19 Naturalis Historia, boek 36, hoofdstuk 44
- 20 Disch, A. G. Plinius Secundus over mergelgebruik in Troglofiel, nr. 7
- 21 Gids voor Zuid-Limburg, 1902, Maastricht, Leyter-nypels
- 22 B. Graatsma. 1993, Sint Pieter in oude ansichten deel 2, blz 46.
- 23 Algemeen Handelsblad, 17 november 1892 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 24 Rotterdamsch Nieuwsblad, 22 mei 1895
- 25 Limburger Koerier 6 augustus 1904
- 26 Jagt, J. et al. De paleontologische verdiensten van een apotheker en een vertegenwoordiger in farmaceutica – Joseph de Bosquet (1814-1880) en Casimir Ubaghs (1829-1894) Natuurhistorisch Maandblad nr. 11 (2012)
- 27 De Maasbode, 24 maart 1927 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 28 Cremers, J. Natuurhistorisch Maandblad, nr 4 (1927)
- 29 Rotterdamsch Nieuwsblad, 22 mei 1895
- 30 De Bruijn, F. De temperatuur van de onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg en andere mergelgroeven bij Maastricht. Leiden, 1903
- 31 Leunissen, F. 'De plaets waer gij staet is heilig', 2007, Maastricht.
- 32 Opregte Haarlemsche Courant. 22 oktober 1853 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 33 De Tijd, 15 december 1886 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 34 De Tijd, 23 mei 1895
- 35 Amendt, K., 2013, 'Ondergronds in 'Wit' Nederland'. In: Sint-Pieter, vroeger en nu. nr 17, blz. 5-8
- 36 Collette, A.G., 'Handschrift over den St.Pietersberg bij Maastricht', transcriptie, niet gepubliceerd, origineel in RHCL.
- 37 Journal du département de la Meuse inférieure 1 augustus 1803 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 38 Rotterdamsche Courant 16 augustus 1803 collectie Koninklijke Bibliotheek
- 39 De namen van de gangenstelsels zoals wij die vandaag de dag kennen waren destijds onbekend; deze bestaan pas sinds het begin twintigste eeuw. Een verslaggever kon daarom ook niet meer dan aangeven dat men de Sint Pietersberg bezocht.
- 40 Schopenhauer, A. 1828. Een vrouw op reis blz165-166
- 41 Versfelt, J. 1839. Een reisje naar belgie. blz.55
- 42 Caumartin, L, De Sint Pietersberg, een intercultureel erfgoed, 1996, Maastricht
- 43 Odekerken, L. 1864 Twee uren in de onderaardsche gangen van den St. Pieters-berg bij Maastricht
- 44 Beversluis, M. Maassluis, 1894. blz. 4
- 45 Knippenberg, H. Venlo, 1912. blz 16.
- 46 Saint-Genois, Jules de. 1840, Revue de Bruxelles
- 47 Mededeling door Rob Veenendaal
- 48 Morreau, J. 2002 Een reactie op "Op zoek naar Nic Willems", in SOK info, nr. 98
- 49 RHCL 07.102 Staattoezicht op de Mijnen. Inv nr 471
- 50 Ibidem
- 51 Amendt, K. 2009
- 52 Morreau, J. 2002
- 53 Jaarverslag over 1941, Maastrichtse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer.
- 54 Limburger Koerier, 9 mei 1905
- 55 Anoniem, z.j., Officieele stuivergids voor den St. Pietersberg
- 56 Kamphoven, J. Toeristische ontwikkelingen na 1938, in De Sint Pietersberg, Thorn, 1983
- 57 Historische Encyclopedie Maastricht, blz. 290
- 58 M. van Tielhof, Erkende verenigingen, 1855-1903 (geraadpleegd op www.Historici.nl/Onderzoek/Projecten/ErkendeVerenigingen)

- 59 Historische Encyclopedie Maastricht, blz., 354
- 60 Ibidem blz., 231
- 61 Schaik, D.C. van, De onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg, geïllustreerde beschrijving van het gangenstelsel Zonneberg, Maastricht, 1942
- 62 Ibidem
- 63 Toegankelijk op vrijdagavonden in het kader van de Regeling Recreatief Berglopen
- 64 Amendt, K., 2009
- 65 Stapper, L. e.a. Van Abelaïd tot Zoroaster, Literaire en historische figuren vanaf de renaissance in literatuur,muziek,beeldende kunst en theater. Nijmegen, 1994
- 66 Timmers, J.J.M. Christelijke symboliek en iconografie. Haarlem, 1978
- 67 Informatie van dhr. P. Branda van de ‘Fondation Napoléon’ die historisch onderzoek doen naar Napoleon
- 68 Caris, J. Bezoekers Opgespoord, Maurits Lowenthal, SOK info nr. 97
- 69 Anoniem, z.j., Officieele stuivergids voor den St. Pietersberg
- 70 Majoor, G. 2020, Een vrijwel uitgewiste reclame, SOK-info nr.189
- 71 Anoniem, z.j., Officieele stuivergids voor den St. Pietersberg
- 72 Oplevering 16 juni 1992, ontworpen door Satijn architecten te Gronsveld
- 73 De door SRAL gerestaureerde tekening werd feestelijk onthuld op 21 juni 2019

COLOFON

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

Grafgroep Zuid, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

FOR SUMMARIES IN ENGLISH, PLEASE CONTACT THE EDITOR AT

Editor SOK Mededelingen

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 8,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
op rekeningnummer
IBAN NL71 INGB 0002 2055 89
BIC INGBNL2A
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Kapellerpoort 1, 6041 HZ Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 8,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 12,35 (inclusief verzendkosten)
over te maken op ING-rekening BIC: INGBNL2A en IBAN: NL31INGB0000429851
ten name van het Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Roermond
(publicaties@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres,
postcode en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Limburg, vzw Hulpdiensten Groeven en de gemeente Riemst

Mergelbouwsteen
P. Kleijnen

*Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460*